

NR 2 2007

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Docent Peter Carelli, Lund
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Museichef Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfsparré, Lund

Innehåll

	Sid.
Gert Jeppsson: Det småskaliga kriget	
Från krigsutbrottet i Skåne 1644	1
Håkan Svensson: Slagfältsarkeologi	4
Evert Persson: Slaget vid Borst 1644	17
Bo Knarrström m.fl.: Undersökningsrapport från Borst 1644	
Skånska bönder mot svenskt kavalleri	23
Gert Jeppsson: I spåren av Horns krig	
Ödeläggelsen i Skåne efter kriget 1644–1645.	
Exemplet Färs härad.	27

Det småskaliga kriget

Från krigsutbrottet i Skåne 1644

Av Gert Jeppsson

Universitetslektor, redaktör för Ale, Lund

Detta Ale-nummer kretsar kring Gustaf Horns krig i Skåne 1644–1645. En artikel, den om slagfältsarkologi, går i tid och rum till vissa delar utanför denna ram. Kriget belyses ur ett lokalt perspektiv, nämligen från den hitintills praktiskt taget helt okända skånsk-svenska sammandrabbningen vid Borstbäcken i Färs härad. Genom redaktionen har Ale initialt medverkat till att en i landet färsk vetenskapsgren inom arkeologin, nämligen slagfältsarkologi kommit till användning. Närmare presentation av denna står att finna i både Bo Knarrströms rapport¹ och Håkan Svenssons artikel, Slagfältsarkologi. En indirekt mätning av det hornska krigets ekonomiska och i viss mån sociala följdverkningar för bondebefolkningen kan göras genom att studera ödeläggelse och utarmning av gårdar efter fredsslutet. En sådan studie avseende Färs härad avslutar detta Ale-nummer.

De flesta historiker som berört Horns krig – och de är inte många – har påtalat att det är tämligen anonymt. Det är föga omskrivet i den historiska litteraturen i Sverige och än mer gäller detta det nuvarande Danmark. I direkt anslutning till detta korrekta påstående brukar författarna framhålla, att orsaken hertill är bristen på samtida källmaterial. Ett par övergripande fakta behöver emellertid därutöver lyftas fram. Det svensk-danska krigets huvudarena låg inte i Skåne. Både fältmarskalken Lennart Torstenssons invasion i Jylland 1643 och utvecklingen där samt de danska och svenska flottornas kraftmätningar med varandra tilldrog sig större intresse än det skånska krig som Horn öppnade den 14 febr. 1644. Sedan bör man också ha i minne att Horns krig var helt utan större spektakulära fältslag. Det var ett lågintensivt krig präglad av durchmarscher. Ändock förde fältmarskalken Gustaf Horn befälet över en ganska ansevärd svensk fältarmé om ca 11000 man. Man kan också definiera det som ett provianterings- och furageringskrig. En så-

dan krigstyp avsätter sparsamt med rapporter till centralmakten. Man betraktade aktioner för t.ex. proviantanskaffning som interna underhållsproblem inom armén, även om de ofta kunde leda till ganska häftiga sammandrabbningar med bondeuppbåd, som stod på en låg stridsteknisk nivå. Ett sådant exempel bland flera är striden vid Borstbäcken, norr om Övedskloster och Vombsjön, som nu fått om än inte helt klara konturer, så dock urskiljbara sådana.

Av samtida bevarade källor från det svenska högkvarteret har vi nästan enbart de s.k. extraktskrivelserna att hålla oss till. Dessa består av publicerade relationer och brev som Gustaf Horn skrev till drottning Christina om läget på Skånefronten. Originalen är borta men den dåvarande regeringens utgåvor av utdrag ur breven, som titeln anger, finns idag i Kungl.biblioteket i Sockholm. Tyvärr förhåller det sig så, att även av de tryckta extraktskrivelserna saknas en stor del. En äldre historiker, Vilhelm Vessberg, har tämligen nära följt dessa skrivelser i en

mindre skrift om Gustaf Horns fälttåg.² Arthur Stilles uppsats »Öfversikt af fälttåget i Skåne år 1644», är även den åldersstigen, med samma huvudkälla och med ett uttalat taktiskt-strategiskt perspektiv.³

Med hjälp av det sporadiska materialet som finns går det dock att placera in Borsträffningen 25 mars 1644 i sitt sammanhang och jämföra med andra liknande bondeuppbåd eller snapphanestyrkor. Snapphanekriget-gerillakriget, det lågintensiva kriget som brukar förknippas med det skånska kriget 1675–79, utvecklade sin speciella stridstaktik redan under Horns krig. Det var främst Christian IV:s svärson generalmajor Ebbe Ulfeldt, godsägare i Skåne, som utöver att vara chef för ett reguljärt regemente, mest bestående av reservmanskap från skånska infanteriregementet, dirigerade bondeuppbåden. K.A.Blom har i Slagfält i lundabygd⁴ och Slagfält i Skåneland⁵ mycket kortfattat lokaliserat och beskrivit de för historikerna kända platserna för sådan nedkämpning av bönder, eller troligare bondsöner, drängar och andra obesuttna. Vid flera tillfällen kom det aldrig till batalj utan svenskarna kunde genom sitt blotta uppdykande skingra de uselt beväpnade bondeskarorna. Blom känner av förklarliga skäl ej till mötet mellan färningar och svenskar i mars 1644. Platsen på vilka vi vet om att bönder har varit stridsaktiva – eller haft för avsikt att vara det – är: Getinge (bron över Kävlingeån), Sösdala, Annelöv, Eriksholm (nuv.Trolleholm), Torup, Hyby, Visseltöfta, Hällestad och kanske Dalby. Det sviktande källmaterialet gör att vi troligen inte har vetskap om alla orter som hemsökts – Borst är ett sådant exempel som stiger fram ur den tidigare tystnaden.

Vanligen har Horn sänt ut sin kavalleri-generalmajor Hans Wchtmeister med ett par skvadroner (300–500 man) på dessa uppdrag, ibland straffexpeditioner, ibland provianteringsräder, under vilka man då stött på bön-

der. Men även generalen Lars Kagg – t.ex. Sösdalaoperationen – och Horn själv lämnade ibland huvudlägret för att bekämpa bondestyrkor.

Det är troligt att dessa lokala och ofta tillfälliga uppbåd av bönder haft olika karaktär till organisation, ledning, beväpning, varaktighet etc. Det går att peka på hur Svend Poulsen Gyng (»Göingehövdingen») redan under Horns krig, med löjtnants grad vid krigsslutet, förde befälet över ett kompani dragoner, som bestod av halländska bondsöner, deserterade efter tvångsutskrivning i svensk krigstjänst.⁶ Om man i motsats härtill har haft spontana, helt oorganiserade bondehopar, eller »tillhopa roterade» som de kallas i Horns brev, är inte säkert. Det fanns nämligen i Skåne ett inhemskt lokalförsvar under uppbyggnad på 1630- och 1640-talen som delvis skulle ta över de traditionellt värvade truppersnas roll. Det skånska regementet till fots, ett fältförband på drygt 2000 man, stod under överste Falk Lykkes befäl och ansågs ha ett acceptabelt stridsvärde. Därtill kom rusttjänsten, adelsfanan, och de särskilda »riddarskapets kompanier» rekryterade bland adelsbönderna fr.o.m. 1638. Bland bönderna fanns emellertid i Danmark också både ett lantvärn och en landstorm. Det förra hade satts upp 1628. I Skåne bestod det av 20 kompanier och lydde under chefen för det skånska regementet. I princip skulle var femte man skrivas ut till detta lantvärn, som inte var fältmässigt och inte kunde eller fick användas utanför den egna provinsen. Landstormen i sin tur var ännu svagare och hade från 1633 lensmännen som ansvariga, med – på papperet – årliga mönstringar och en veckas övning. Den ledde sitt ursprung från 1627, efter Damarks förlust i trettioåriga kriget, och beväpnades med hötjugor, spjut och tillhands varande bössor. Det är dessa enheter som lensmännen i början av 1644 håller på att mönstra, »taxera bönderna till bössor»,

och sätta på krigsfot.⁷ Vid ovan nämnda träffning i Annelöv 23 febr. 1644 säges t.ex. 500 bönder ha varit under mönstring. Det framstår närmast som en truism att framhålla att stridsvärdet hos denna landstorm var ringa, i brist på dugligt befäl, utrustning och övning. Det kan inte uteslutas, att det var en sådan landstormsstyrka som också agerade vid Borst.

I extraktskrivelse nr 5, daterad 26 mars 1644, dagen efter Borsträffen, talar Horn om hur generalen Lars Kaggs utsända styrka nyligen huggit ner 300 bönder på platsen (Sösdala). Han *kan* syfta på bondeansamlingen i Färs, när han därefter talar om att det »är och resolverat att antasta ett annat bonde-läger som intet långt därifrån beläget är». Horn förmodar att med det snaraste få goda »tidender» därifrån. I själva verket hade drabbningen i Färs redan timat (25 mars), när han skrev från högkvarteret i Lund och i det följande brevet, extraktskrivelse nr 6, nämner han ingenting om några beväpnade bönder på landsbygden, fullt upptagen som han är med att redogöra för den nyligen gjorda erövringen av Landskrona fästning. Den av Horn nämnda förestående bonderensningen kan inte heller åsyfta någon av de i det föregående uppräknade platserna, eftersom dessa incidenter inträffade vid andra tidpunkter, men möjligen kvarstår självfallet att hans anonyma hänsyftning avser någon för oss okänd bondedrabbning.

I det lilla kriget får civilbefolkningen, såsom fallet var i Skåne 1644–45, bära en tung börda. Styrkeförhållandet mellan rutinerade, välövade svenska förband, ofta med tidigare

stridsvana från kontinenten, och en löst organiserad skånsk landstorm av bonddrängar under någon lokal ledare kunde inte vara ojämnare. I strider där 300 eller 500 bönder blev nedhuggna förlorade svenskarna kanske ett par tre stupade. Horn är noggrann i sin uppgiftslämning på den senare punkten. Med vår tids definitionssätt skulle deltagarna på den skånska bondesidan knappast ha räknats som kombattanter. Horn skriver till drottningen, att bönderna, ledda av fogdar, präster eller andra »kommendörer», blivit förda till slaktbänken, »som esomoftast skett är». De svenska ryttarna letar upp dem och de blir »ruinerade, en del nederhuggna och de överblivna måste med tvång sina gevär och vapen nederlägga och taga till flykten». Det fullt medvetna syftet med den grymma hornska bondeslakt-taktiken, säger han själv, är att »deras överblivna lust till att fäkta med tiden /bliver/ alldeles förtagen». I senare uppsatser i detta Ale-nummer visas på den lokala tillämpningen av denna skoningslösa taktik.

Noter

¹ Se även B. Knarrströms nyutkomna arbete, *Slagfältet*, Lund, 2006.

² Vessberg, Vilhelm, *Sveriges krig med Danmark 1643–1645*. I. Gustaf Horns fälttåg, Stockholm, 1895.

³ Stille, Arthur, *Öfversikt af fälttåget i Skåne år 1644*. Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens tidskrift, 17. årg., Nr 23, 1910.

⁴ Blom, K. Arne, *Slagfält i lundabygd*, Lund, 1987.

⁵ Blom, K. Arne o. Moen, Jan, *Slagfält i Skåneland*, Lund, 1986.

⁶ Johannesson, Gösta, *Skånes historia*, s.232, Stockholm, 1971.

⁷ Johannesson, Gösta, *Skånelandskapens försvar under dansk tid*, Alc nr 3, 1990 och Alc nr 4, 1990.

Slagfältsarkeologi

Av Håkan Svensson

Arkeolog, Lund

All krigsföring bygger på svek
(Sun Tzu)

Sverige har inte varit i krig sedan 1814 och vi har all anledning att glädjas över att vi idag lever i en relativt fredlig del av världen. Så har det dock inte alltid varit! Den svenska historien präglas i mångt och mycket av krig. Under perioden 1521–1814 var Sverige inblandat i inte mindre än 31 krig som sammanlagt pågick i omkring 155 år. (Sundberg 1998) Till dessa siffror kan läggas ett antal inhemska uppror och oroligheter. Vi må leva i ett fredligt land idag, men vi har ett sällsynt blodigt och otrevligt förflutet. Sveriges gränser har ständigt skiftat i takt med krigslyckan. Antalet krigsoffer är svårt att beräkna och det lidande som striderna fört med sig omöjligt att förstå. Det råder dock ingen tvekan om att konsekvenserna av krigen var fruktansvärda, både för de som var direkt inblandade i stridigheterna och de som drabbades av svält och farsoter som alltid följde i krigens spår.

Under alla dessa krig och konflikter utkämpades ett stort antal fältslag, inte minst i södra Sverige. Idag ser dessa slagplatser inte mycket ut för världen. Det är ofta bara ett svulstigt monument och lokala muntliga traditioner som vagt vittnar om vad som hänt på platsen. I vissa fall finns slagfälten inte ens kvar utan ligger under asfalt och betong. Detta gäller t.ex. stora delar av platserna för slagen vid Lund år 1676 och Helsingborg år 1710. Andra slagfält är dock bättre bevarade och under markytan finns det mycket information bevarad, åtkomlig genom arkeologiska undersökningsmetoder.

Varför undersöka slagfält?

Få verksamheter efterlämnar så digra arkiv som krig. På krigsarkivet förvaras omkring 80 000 hyllmeter handlingar samt 1 000 000 kartor och ritningar från 1500-talet och framåt. Man kan tycka att detta skulle räcka, att arkeologiska undersökningar av slagfält från historisk tid knappast kan ge någon information som inte står att finna i arkiven. Utgången är oftast känd och det finns arkivuppgifter om styrkeförhållanden, truppdispositioner, förluster, sammanställningar över erövrad materiel och tagna fångar etc. Att undersöka slagfält från perioder med begränsat skriftligt material må vara en sak, men varför studera historiska slag där det finns rika arkivkällor att ösa ur? Liknande invändningar riktas ofta mot all historisk arkeologi och de bör beaktas. Det är naturligtvis inget självändamål att ägna tid och pengar åt att gräva efter information som ändå finns i läsbar form. Vad angår krigshistoria finns det dock all anledning att betrakta arkivkällorna med särskilt källkritiska ögon. Krigets första offer är som bekant sanningen och det är seg-raren som skriver historien. Betydande delar av dokumentationen är rena beställningsverk utformade för att överensstämma med maktlystna enväldshärskares syn på verkligheten. Fiendens styrka har överdrivits, de egna insatserna glorifierats. Bataljmålningar visar räta led av välutrustade soldater som i god ordning nedkämpar fienden. Kartor över

slagfälten pryds av breda pilar som visar de egna truppernas framryckning och understryker befälhavarens taktiska förmåga. Dessa avbildningar har ofta väldigt lite gemensamt med verkligheten och är i många fall att betrakta som ren propaganda. De speglar inte det kaos som rådde på slagfältet. Även om ordningen kunde vara god före slagets början och de högre befälen kunde övervaka de inledande trupperörelserna, förändrades allt då striderna började. Damm och krutrök blockerade sikten. Slaglinjerna sträckte sig ofta kilometervis genom terrängen. Hela regementen kunde döljas bakom terränghinder och att följa det alltid lika rörliga kavalleriets framfart på slagfältet måste ha varit nära nog omöjligt. En del enheter avancerade, medan andra retirerade och slagfälten fick därmed avsevärt djup. Officerarnas enda kommunikationsmedel var ordonnanser som fick rida fram och tillbaka mellan förband och ledning, i förhoppning om att inte rida vilse i stridsvimlet. Det fanns helt enkelt ingen möjlighet att bibehålla överblicken.

Det finns många anledningar till att krig är ett besvärligt ämne vad gäller sanningshalten i det skrivna ordet. En är helt enkelt krigets natur. När krutröken börjar skingras efter ett slag är inte alltid alla helt överens om vad som egentligen hände under de timmar då striden rasade. En annan anledning är att det finns många som vill modifiera sanningen på ett för sig själva förmånligt sätt. Orsakerna till detta kan variera, det kan röra sig om ren prestige eller en vilja att inte ställas inför krigsrätt för utförda eller inte utförda handlingar. Det åligger varje nations propagandamaskiner att ställa sina egna soldater i så god dager och fiendens i så dålig dager som möjligt. (Sundberg 1998 s. 12)

Arkivuppgifterna måste därför vägas mot dubbla källkritiska problem; det föreligger brist på både vilja och förmåga att skildra

slagen verklighetstroget. Det är här slagfältsarkeologin kommer in.

Vad är slagfältsarkeologi?

Många förknippar slagfältsarkeologi med utgrävningar av massgravar. Sådana undersökningar har genomförts vid Korsbetningen i Visby, där offren från slaget vid ringmuren år 1361 är begravda och i anslutning till Uppsala domkyrka, där det för ett par år sedan påträffades en massgrav som kopplas till Långfredagsslaget år 1520 (Thordeman 2001, Syse 2003). Undersökningar av massgravar ligger dock utanför den renodlade slagfältsarkeologin, låt vara att de rymms inom den bredare genren konfliktarkeologi. Slagfältsarkeologi fokuserar istället på de konkreta händelserna på slagplatsen. I centrum står de föremål som blivit kvar in situ på slagfältet och vad de kan berätta om striden och om truppernas utrustning. Föremålen utgörs av projektiler från vapen som armborst, pistoler, musköter och kanoner. Andra fyndkategorier är uniformsdetaljer som knappar och spännen, delar av rustningar, hästutrustning, mynt samt naturligtvis vapen och vapendetaljer. Det unika med dessa föremål är att de hamnat där som en direkt följd av stridshandlingarna, utan någon som helst tanke på hur de skulle komma att betraktas av framtida historiker. På ett välbevarat slagfält finns det mängder med lämningar från striden. Tusentals kulor och pilar avlossades mot fienden, en del träffade sitt mål medan andra hamnade på marken. Hästar trampade av sig hästskor, knappar lossnade från uniformer då soldater träffades av fientlig eld och vapen tappades i stridsvimlet. Alla föremål finns naturligtvis inte kvar. Slagfälten plundrades ofta grundligt av den segrande sidan och av lokalbefolkningen, eftersom vapen och annan utrustning var mycket värdefulla. Andra objekt har försvunnit eller

rubbands ur sitt ursprungliga läge då slagfälten uppodlats. Fynden måste därför naturligtvis betraktas med gängse arkeologisk källkritik.

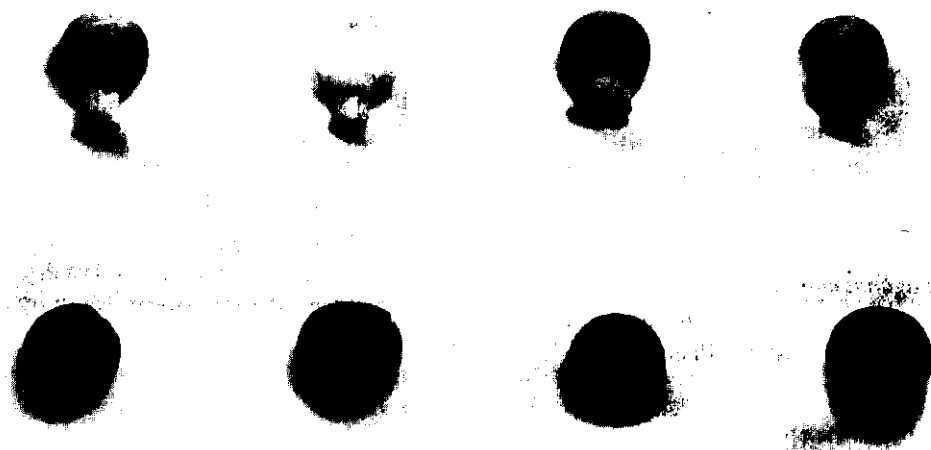
Slagfältsarkeologi nationellt och internationellt

Den moderna slagfältsarkeologin har sina rötter i England och USA. Det enskilt viktigaste pionjärbetet inleddes i Montanas ödemarker för 25 år sedan. En gräsbrand blottade då lämningar efter general Custers berömda sista strid vid Little Big Horn, den 25 juni 1876. Otaliga böcker, filmer, artiklar och tecknade serier har serverat samma bild av slaget. Horder av primitiva indianer som, ivrigt tjoande och till synes helt planlöst, ridit i cirklar kring de tappra soldaterna ur Custers sjunde kavalleri, som in i det sista försvarade sig i god militär ordning. De slagfältsarkeologiska undersökningarna visade på en helt annan bild. Indianerna var väl utrustade med skjutvapen och de uppträdde på många sätt taktiskt klokare än kavalleristerna (Scott m. fl. 1989). Historien fick, för att använda en sliten klyscha, skrivas om grundligt! Little Big Horn är numera ett stort resmål med över 400 000 besökare årligen.

Projektet fick stor internationell uppmärksamhet och inspirerade andra arkeologer till efterföljd. I Storbritannien påbörjades raskt undersökningar av ett antal historiska slagfält. De vetenskapliga resultaten var goda och det publika intresset mycket stort. Den engelska motsvarigheten till Riksantikvarieämbetet, English Heritage, fick tidigt upp ögonen för vikten av att både bevara och undersöka slagfält. Myndigheten arbetar hårt för att ge slagfälten ett ordentligt lagligt skydd och ansvarar bl.a. för ett mycket detaljerat register över 43 historiska slagfält. I landet finns även den mycket aktiva och välrenommerade organisationen Battlefields Trust vars ledord är:

Dedicated to the preservation, interpretation and presentation of battlefields sites as educational and heritage resources. (<http://www.battlefieldstrust.com/index.asp>)

En liknande utveckling har ägt rum på kontinenten. I Tyskland har t.ex. platsen för slaget i Teutoburgerskogen år 9 upptäckts och delundersökts. I Frankrike och Belgien bedrivs det slagfältsarkeologi på så skiftande slagplatser som Azincourt (1415) och Ypres (1914–1917). Det publiceras mängder med

Figur 1. Muskötkulor från slaget vid Landskrona 1677. Foto Bo Knarrström.

litteratur i ämnet och det arrangeras återkommande vetenskapliga slagfältskonferenser. Slagfältsarkeologi är m.a.o. på stark frammarsch utomlands.

I Sverige har dock intresset för slagfält länge varit milt sagt ljust, inte minst från antikvariskt håll. Inga arkeologer reagerade då större delen av slagfältet vid Lund schaktades bort på 1960-talet, trots att byggnadsarbetare och skolbarn hittade mängder av muskötkulor och andra föremål från slaget. Medan slagfältsarkeologi utvecklades internationellt, hände ingenting här på hemmaplan. Det skulle dröja till 2003 innan disciplinen på allvar introducerades i Sverige. Då bildades ett slagfältsteam på Riksantikvarieämbetet, UV-Syd i Lund. Teamet består av arkeologer med ett gemensamt intresse för krigshistoria. I gruppen finns specialistkompetens inom digital inmätning, GIS och metalldetektering. I ett större kontaktnät finns tillgång till militärhistorisk expertis från armémuseum och försvarshögskolan. Teamet har dessutom tillgång till Riksantikvarieämbetets samlade arkeologiska resurser. I nuläget har gruppen genomfört undersökningar av sex slagfält. Tre av dessa är belägna i södra Sverige; Axtorna (1565), Borst (1644) och Landskrona (1677), mer om detta nedan.¹

Hur undersöka slagfält?

Svenska slagfält saknar i dagsläget skydd i kulturmiljölagen, varför alla fältinsatser bedrivs som forskningsundersökningar. En slagfältsarkeologisk undersökning påbörjas med arkiv- och kartstudier, därefter kontaktas berörda markägare, lokala museer och länsstyrelse. I nästa skede gör teamet fältinventeringar och en undersökningsplan upprättas. Så långt är det inte mycket som skiljer ett slagfältsprojekt från en mer traditionell arkeologisk forskningsundersökning. Meto-

den är däremot en helt annan. Slagfältsarkeologens viktigaste redskap i fält är metall-detektorer och digitala mätinstrument. De materiella lämningarna efter ett slag ligger nästan alltid i matjorden och kan relativt lätt nås med metalldetektor. Det går i princip inte att bedriva slagfältsarkeologi utan detta redskap. Douglas Scott, en av projektledarna för undersökningarna vid Little Big Horn, har beräknat att utan metalldetektor skulle de ha hittat omkring 10 metallfynd från slaget. Med metalldetektor har de istället påträffat över 5000 föremål (<http://www.archaeology.org/online/interviews/scott.html>). Det finns dock en del situationer där det krävs mer avancerad utrustning. I vattensjuk mark kan föremål ha hamnat djupt ned i marken. Fynd kan också gömmas under rester av skansar eller i nedgrävningar på slagfältet. De kan också täckas av jordmassor som förflyttats i samband med jordbruk. På sådana platser måste georadar och magnetometer användas som komplement till metalldetektor.

Fältarbetet inleds med att undersökningsområden och sökkorridorer mäts in med GPS eller geodimeter. Slagfältsteamet på UV-Syd arbetar främst med GPS och programmet ArcPad. Noggrannheten är ett par decimeter, vilket är fullt tillräckligt i dessa sammanhang. Efter den inledande mätningen kan metalldetektering påbörjas. Alla detektorfynd som härrör från striderna mäts in och sentida skrot tas om hand. Det senare är bra för miljön och underlättar framtida detekteringsinsatser i samma område. Inmätningen är ett mycket viktigt steg eftersom det inte är fynden i sig som betyder någonting. En aldrig så fin muskötkula utan säker fyndplats kan berätta väldigt lite om slaget. Samma kula inmätt och därefter analyserad med hjälp av olika GIS-verktyg är däremot guld värd.

Efter fältarbetet vidtar nästa steg i arbetet. Alla fynd registreras och känsliga föremål

konserveras. Därefter kan analysen påbörjas. Terrängmodeller, siktlinjes- och ballistikanalyser används för att klarlägga varifrån de påträffade kulorna kan ha avlossats och vilken sida som skjutit. Med kännedom om olika vapens prestanda och räckvidd är det möjligt att successivt få en allt klarare bild av striden. Här är också fynden av mynt, uniformsknappar, vapendetaljer och annan utrustning betydelsefull. Analysresultaten ställs sedan mot de skriftliga källorna. Ibland finns det en god överensstämmelse, andra gånger berättar de arkeologiska fynden något helt annat än arkivkällorna. Analyserna går att driva mycket långt, egentligen är det bara ekonomin som sätter gränserna. Little Big Horn-projektet har t.ex. använt sig av rätts-tekniker för att identifiera patronhylsor från specifika vapen. Det har därigenom gått att följa enskilda soldaters och indianers rörelser på slagfältet.

Landskrona 1677

Om man ska introducera någonting nytt gäller det som bekant att lyckas direkt. Ett misslyckande som en etablerad inriktning kan skaka av sig utan problem, stjälpes lätt ett nystartat projekt. Det gällde därför att hitta ett lämpligt slagfält att undersöka då projektet *Introduktion av slagfältsarkeologi i Syd-sverige* sjösattes. Valet föll på Yles hed, där slaget vid Landskrona utkämpades den 14 juli 1677. Fördelarna med att inleda fältundersökningarna här var flera. Slaget är väldokumenterat. Det finns en hel del kartor och annat arkivmaterial att utgå från. Striden utkämpades till stor del med krutvapen, vars blyprojektiler är relativt lätta att hitta med metalldetektor. Vidare är slagfältet välbevarat. Heden är förvisso uppodlad, men det har inte skett några större exploateringar på platsen. Antalet gårdar är få och utspridda. Vid de inledande sonderingarna visade det sig

dessutom att samtliga markägare ställde sig mycket positiva till projektet. Teamet fick direkt tillåtelse att beträda de höstsådda åkarna.

Slaget vid Landskrona är ett av de blodigare i Sveriges och Danmarks historia. För en mer ingående redogörelse av förloppet hänvisas främst till *Skånska Kriget 1675–1679* av Claes-Göran Isacson (2000) och *Slagfältet* av Bo Knarrström (2006). I korthet gick striden till enligt följande.

Den 13 juli får Karl XI besked om att den danska armén under Kristian V gått i ställning på Rönneberga backar, drygt en halv mil öster om Landskrona. Den danska styrkan omfattar ca 12 000 man. Den svenska hären består av omkring 9000 soldater förstärkta av ett bondeuppbåd om 4000 man. Den svenske kungen ger order om anfall, trots att hans generaler avråder. I gryningen den 14 juli beger sig den svenska armén i riktning mot Rönneberga. Efter en kortare framryckning visar det sig att danskarna har omgrupperat till slätten nedanför höjden. Den danska positionen skyddas av en jordvall och är mycket stark. Karl XI ger därför, på inrådan av sina närmaste generaler, order om att inta en gruppering som hotar den danska vänsterflanken. Manövern tvingar Kristian V att lämna sin befästa position. Arméerna möts på Yles hed på en tre km bred front, inledningsvis åtskilda av Rååns dalgång.

Bondeuppbådet, som har lurats att följa med armén i tron att de skulle jaga snapphanar, stannar vid Tirups kyrka på den svenska vänsterflygeln. De är dåligt utrustade och har ingen militär träning. Deras befäl vet att de inte skulle ha en chans mot reguljär trupp. Striderna inleds med en artilleriduell som orsakar förluster på båda sidor. Karl XI, som befinner sig på högerflygeln, får syn på danskt rytteri vid Hedegården på andra sidan Råån och går till anfall. Han tar sig över våtmarkerna kring ån, men fastnar vid en sten-

mur och håller på att övermannas av danskarna. Han räddas i sista stund av tillskyndande svenska styrkor. Svenskarna lyckas ta sig förbi stenmuren och driver efter hårda strider tillbaka den danska vänsterflygeln. Kungen ger sig sedan av från slagfältet i jakt på flyende danska ryttare. Den svenska centern lider samtidigt svåra förluster. Vänsterflygeln pressas tillbaka mot Tirups kyrka och danskarna kan flytta fram sitt artilleri. Framryckningen hejdas dock då Kristian V upptäcker styrkan bakom Tirups kyrka. I tron att han står inför kraftiga svenska förstärkningar avbryter kungen striden och beordrar reträtt. Den danska armén förlorade omkring 2500 i döda och sårade medan de svenska förlusterna uppgick till runt 1000 döda och drygt 800 sårade.

Slagfältsteamet har i nuläget genomfört undersökningar vid Yles hed vid två tillfällen, om sammanlagt tre veckor. Arbetsstyrkan har varierat mellan tre och fem arkeologer, ibland glädjande nog förstärkta av entusiastiska markägare. Finansieringen har kommit från Riksantikvarieämbetets medel för Forskning och Utveckling. Fältarbetet har berört några få procent av slagfältet. I denna artikel finns bara utrymme för att kort beröra resultaten av fältarbetet.

Inlärningskurvan var brant de första dagarna på heden, sent i november 2003. En viss lättnad spred sig i gruppen av nydanade slagfältsarkeologer då den första muskötulan påträffades efter några timmars detekterande, men fynden kom glest. Vi arbetade inledningsvis i långa sökkorridorer. Efter två dagars undersökningar ändrades taktiken och vi koncentrerade istället sökandet till stora kvadratiska sökområden. Detta arbetssätt visade sig fungera bättre. Fynden kom allt tätare och metoden sparade inte minst mycket tid vid inmätningen. En veckas arbete gav ett betydande antal fynd, bl.a. musköt- och pi-

stolkulor av bly, knappar, kavallerihästskor, ett stort antal järnsplitter från den tidens handgranater och två kanonkulor, också de av järn. Järnföremålen förtjänar särskild uppmärksamhet. Den gängse metoden vid metalldetektering i åkermark är annars att bortse från järnindikationerna. Ploglagret innehåller alltid mängder med sentida skrot och det tar orimligt lång tid att gräva efter all metall. Med en modern metalldetektor är det relativt enkelt att skilja ut järnindikationer från ädlare metaller. Utmaningen ligger istället i att skilja ut äldre järn från yngre föremål av samma metall. Principen är enkel. Ett järnföremål i marken rostar successivt sönder. Hastigheten kan variera. I Skånes kalkhaltiga jordar klarar sig järn förhållandevis bra, men processen är ändå obeveklig. En hästsko eller kanonkula som legat i marken sedan 1677 är generellt sett i mycket sämre skick än en plogspets eller spik som hamnat där i modern tid. Denna skillnad går att urskilja med metalldetektor. Äldre järn ger generellt sett »smutsigare» ljudsignaler i detektorhögtalarna och »spretigare» bildinformation på detektorns display. Yngre järn ger istället upphov till förhållandevis renare ljudsignaler och entydigare displayinformation. Metoden kunde utvecklas vidare under det andra undersökningstillfället våren 2005. Då lades ytterliggare ett stort antal musköt- och pistolkulor samt ett betydande antal handgranatsplitter och hästskor till resultatet.

Vad berättar då alla dessa fynd om slaget? Det finns inte utrymme att här gå närmare in på ämnet, men ett par smakprov kan ändå ges. Exempelen utgår i sin helhet från Knarrström 2004 och 2006.

Platsen för Karl XI:s genombrott lokaliseras redan efter tre dagars fältarbete. Metalldetektering på den danska arméns vänsterflygel resulterade i ryttarpistolkulor och kavallerihästskor, vilket är tydliga spår av kavalleristrider. Med utgångspunkt från

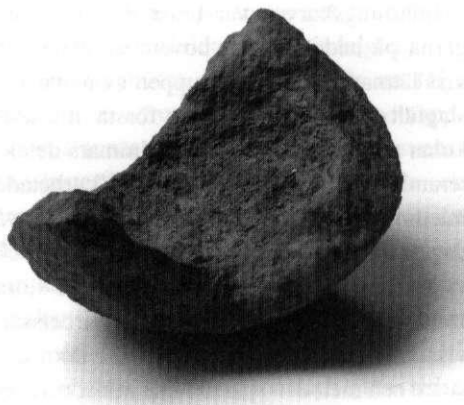
fynden började teamet leta efter den berömda stenmuren. Vi hade tur. Det finns vanligtvis inget kvar av en stenmur i ett hårt uppodlat fullåkerslandskap. I anslutning till bebyggelsen vid Hedegården stötte vi dock på resterna av en låg jordvall med uppstickande stenar. Vallen är omkring 100 meter lång och följer delvis en äldre ägogräns i nord-sydlig riktning. Stenarna har med all sannolikhet inhägnat en knappt två meter bred körväg som gått i riktning mot godset i Sireköpinge. Den dubbla stenmuren förklarar det svenska kavalleriets svårigheter att forcera muren. Om en kavallerist lyckades hoppa över den första muren tog det raskt stopp i den andra. År 2005 följdes resultatet upp med kompletterande metalldetektering. Fler fynd av pistolkulor och hästskor visar tydligt att striden varit intensiv då stenmurarna passerats.

Två kilometer österut tvingades däremot den svenska armén att dra sig tillbaka. Den danska högerflygeln avancerade och den svenska reträtten hotade att gå över i ren flykt. Då upptäckte Kristian V truppstyrkorna vid Tirups kyrka och avbröt anfallet. En siktlinjesanalys visar att kungen troligen befann sig i närheten av nuvarande Brinkagården vid detta skede i striden. Därifrån går det att se enheterna vid kyrkan, men avståndet är för stort för att det ska gå att avgöra vad det är för typ av trupper. Metalldetektering i Rååns dalgång mellan Brinkagården och Tirups kyrka resulterade i musköt- och pistolkulor och mängder av kavallerihästskor. Fynden visar att danskt rytteri försökt forcera ån, sannolikt med order från Kristian V att ta reda på vad som fanns vid Tirups kyrka. De kom aldrig dit utan stoppades av svensk trupp i sänkan.

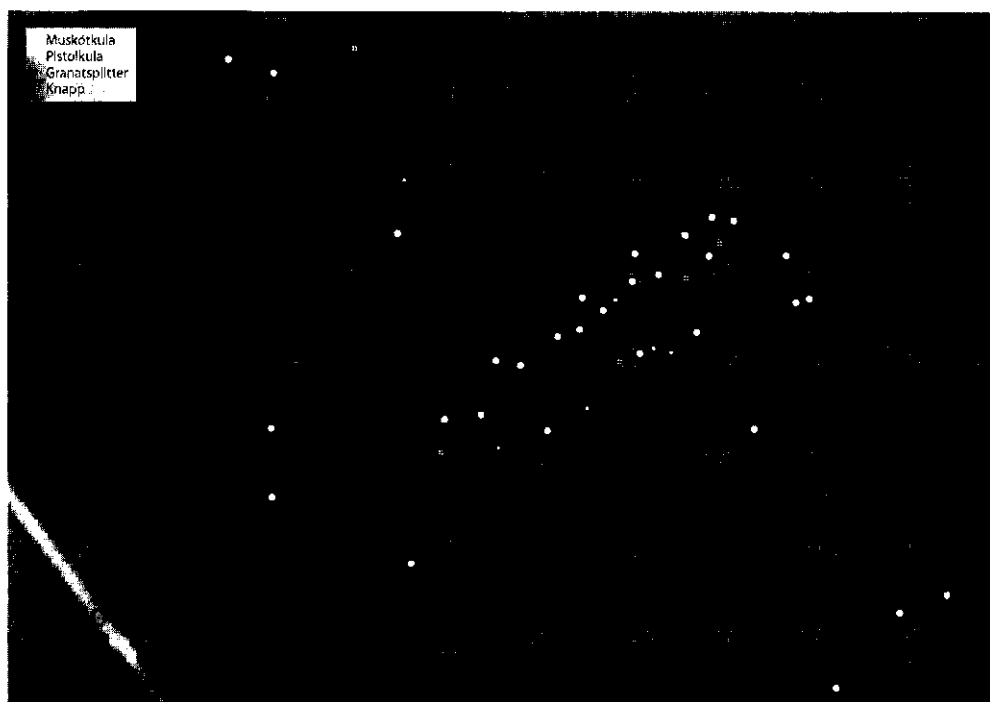
Så långt stämmer de arkeologiska undersökningarna på det hela taget väl med arkivkällorna. Fynden och de skriftliga uppteckningarna kompletterar varandra bra, det finns dock undantag. Det finns t.ex. inga skriftliga

belägg för andra strider i Rååns dalgång än de nedanför Tirups kyrka. Längre västerut, vid gränsen mellan den svenska centern och högerflygeln, påträffades dock muskötkulor och druvhagelsfragment djupt ner i dalgången. Det är i nuläget oklart vad fynden representerar. Det kan vara en inledande skärmytsling eller ett försök av danskt rytteri att bryta genom till det svenska artilleriets grupperingsplats.

De intressantaste fynden gjordes dock i centern. Redan under det första årets undersökning insåg vi att vi kommit in i ett riktigt hett område. Fynden av muskötkulor kom allt tätare och en koncentration av splitter från handgranater visade att här hade de båda sidornas soldater stått öga mot öga (fig. 2). Handgranaterna vägde upp mot ett kilo och de kan inte ha kastats längre än 25–30 meter. Vid undersökningen 2005 började ett tydligt mönster träda fram. Muskötkulorna och handgranatssplittren låg, tillsammans med ett antal uniformsknappar, på en rak linje. Linjen är ca 100 meter lång och kulorna måste ha stoppats upp av någonting. De kan ha slagit i en idag bortodlad jordvall, men det mest sannolika är att det är människor som stått i vägen. Vissa kulor har deformerats då

Figur 2. Handgranatssplitter. Foto Bo Knarrström.

Figur 3. Fynden från det svenska flankanfallet inlagda på ett äldre flygfotografi. Bo Knarrström.

de träffat olika material, medan andra projektiler sannolikt avlossats från så pass långt håll att de inte förmått tränga igenom soldaternas uniformer utan studsat och fallit till marken. Det riktigt intressanta är att linjen ligger i 90 graders vinkel mot hur alla kartor visar att slaglinjerna gått. Fynden tolkas bäst på följande sätt; den danska centern rullades upp genom ett flankerande angrepp av svensk trupp. På den svenska högerflygeln fanns förutom ett starkt kavalleri även infanterienheter, bland dem elitsoldater ur livgardet. Då de svenska styrkorna tagit sig förbi stenmurarna och efter hårda strider slagit den danska vänsterflygeln, gav sig kungen och stora delar av kavalleriet iväg på jakt efter flyende danskar, som ovan nämnts. Infanteriet hade naturligtvis ingen möjlighet att följa med och istället för att stå överksamma svängde de 90 grader och angrep den danska centern i

flanken. Danska reserver fördes fram för att möta detta hot, men de förmådde sannolikt inte hejda den svenska framryckningen. Framtida undersökningar kommer att ge mer information om detta kritiska skede.

Axtorna 1565

Slaget vid Axtorna stod den 20 oktober år 1565. Slagfältet är beläget i ett småbrutet, mycket naturskönt jordbrukslandskap i Ätrands dalgång, omkring två mil norr om Falkenberg. Daniel Borgman, historiker från Halmstad, driver tillsammans med den lokala hembygdsföreningen Axtornaprojektet.² Syftet med projektet är att väcka intresse kring slagfältet så att det kan bevaras på sikt och bli ett resmål för historieintresserade. Borgman kontaktade slagfältsteamet och fick reda på vad en delundersökning skulle kosta och

vilka vetenskapliga krav som måste uppfyllas. Falkenbergs kommun, som insett slagfältets turistiska potential, ställde välvilligt upp med finansiering för två veckors fältarbete. Markägarna gav tillstånd att beträda åkrarna, lika beredvilligt som vid Landskrona. Arbetsstyrkan utgjordes av tre arkeologer och Borgman som projektledare i fält. Representer från hembygdsföreningen deltog med stor entusiasm och bidrog med ovärderlig lokalkännedom.

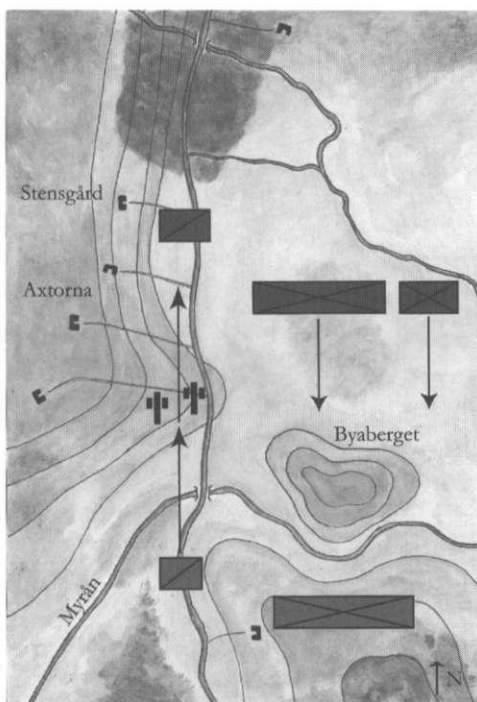
Slaget vid Axtorna är inte lika väldokumenterat som drabbningen på Yles hed. Det finns arkivuppgifter och kartor, men de är i många fall upprättade långt efter slaget. De grundligaste genomgångarna av slaget finns i *Axtorna – en studie i organisation och taktik* utgiven av Generalstaben 1926 och i *Slaget vid Axtorna 1565* (Borgman manus). Fältarbetet finns dokumenterat i UV Syd Daff 2005:02, tillgängligt på:

http://hildebrand.raa.se/uv//publikationer/daff/syd/rapp_daffarsyd_2005.htm

Den danska armén, som leddes av den tyske yrkessoldaten Daniel Rantzau, var tröttkörd och befann sig på reträtt. Rantzaus styrka hade misslyckats att erövra Varbergs fästning och försökte nu nå det danska vinterlägret i Halmstad. Broarna över Åtran i Falkenberg var dock förstörda, vilket tvingade armén att gå norrut för att hitta ett vadställe. Samtidigt marscherade den svenska armén, under Jakob Henriksson Hästesko, söderut. Hästesko hade precis övertagit befälet från Erik XIV som gett sig iväg för att göra upp med, verkliga eller inbillade, upprorsmän. Arméerna möttes vid Axtorna by. Den danska styrkan bestod av omkring 7500 man, den svenska armén mönstrade inte mindre än 11000 man. Det svenska artilleriet var mycket starkt och bestod av 47 pjäser, att jämföras med motståndarens 21. Striden inleddes med att svensk artillerield tvingar bort den danska förtruppen från Byaberget, som

besätts av svenskt infanteri och några lätta artilleripjäser. Det danska kavalleriet anfaller utmed landsvägen och lyckas erövra den långt framskjutna svenska artilleriställningen väster om vägen. De fortsätter sedan framåt och drabbar samman med huvuddelen av det svenska kavalleriet. Efter intensiva strider lyckas det numerärt underlägsna danska kavalleriet driva undan sin motståndare. Det segerrika danska rytteriet omgrupperar i syfte att attackera de svenska styrkorna i ryggen, i höjd med Byaberget. Hogenskild Bielke, som leder det svenska infanteriet, upptäcker detta och vänder sitt regemente för att möta det nya hotet. Hans infanteri avancerar och lyckas tillfälligt återerövra den egna artilleriställningen. Bielkes styrkor står inledningsvis emot det danska kavalleriangreppet, men utsätts för hård press då danskt infanteri anfaller dem i ryggen. Svenska reserver lyckas tillfälligt stabilisera situationen, men efter hårda strider flyr svenskarna fältet. Många av de flyende huggs ned i ryggen och åtskilliga drunknar i kärr och åar. Hela artilleriet erövrar av danskarna. Förlustsiffrorna är oklara. Rantzau skriver i ett brev att 3000 fiendesoldater stupat medan han själv bara förlorat 300 man. Dessa uppgifter bör nog tas med en nypa salt (fig. 4).

Fältarbetet inleddes vid Byaberget. Här stod striden mellan de båda sidornas infanteri som hetast och trupperna på berget utsattes för kraftig artilleribeskjutning, allt enligt de skriftliga källorna. Vi förväntade oss därför ett rikt fyndmaterial. Så blev det dock inte! De enda fynd som med säkerhet kan knytas till infanteristriderna kring höjden är två kulor från dubbelhakar. En dubbelhake är ett mycket grovt skjutvapen som bara användes av infanteri. Kulorna hittades på bergets sydsluttning, vilket visar att de är avlossade av det danska infanteriet på andra sidan Myrån (fig. 4). Det magra fyndmaterialet väcker en del frågor. Även om antalet skjut-

Figur 4. Slagets inledning. Det svenska infanteriet avancerar mot Byaberget. Det danska kavalleriet går över Myrån. Daniel Borgman & Jesper Olsson.

vapen hos infanteriet var begränsat vid denna tid, de flesta soldater var istället utrustade med pikar och hillebarder, borde så intensiva strider efterlämna fler kulor. Det fanns dessutom inga spår efter den kraftiga artillerield som enligt källorna drev bort den danska förtruppen. Frånvaron av fler kulor från infanteriets hakebössor kan bero på att det regnade under slaget, vapnen var mycket känsliga för fukt och det kanske helt enkelt inte gick att avfyra dem i någon större utsträckning. En annan förklaring kan vara att fynd i slutningen täckts över av jordmassor som förflyttat sig i samband med plöjning. Det är också känt att lokalbefolkningen hittat ett antal kulor från infanterivapen i området, exakt var är dock oklart. En alternativ tolkning är att de skriftliga källorna inte är korrekta, striderna kring Byaberget kanske inte var så

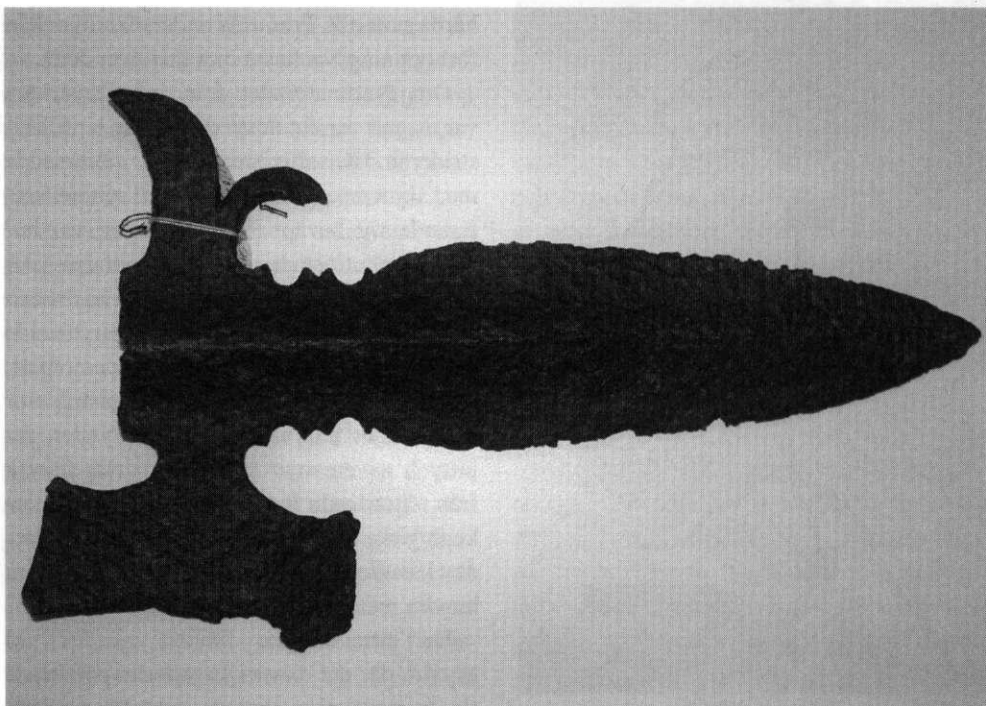
hårda trots allt. Framtida undersökningar kan förhoppningsvis kasta mer ljus över detta.

Om fyndmaterialet från infanteristriden var magert var det desto rikare från kavalleristriderna. Kavalleristerna var välförsedda med skjutvapen. Även om en del ryttare fortfarande var beväpnade med lansar, var huvuddelen utrustade med två ryttarpistoler vardera. Metalldetektering av åkrarna öst och sydöst om Stensgård, där det framryckande danska kavalleriet mötte sin svenska motpart, resulterade i ett betydande antal pistolkulor och detaljer från hästutrustning. Fynden ger intryck av en mycket kaotisk strid, fjärran från välordnade led och raka linjer. Det arkeologiska materialet visar att de båda sidornas kavalleri drabbade samman på en flera hundra meter bred front.

De intressantaste fynden gjordes vid Myrån, där det danska kavalleriet påbörjade sin framryckning mot de svenska artilleriställningarna (fig. 4). Det uppstod trängsel vid den smala passagen över ån, varför rytteriet tvingades forcera våtmarkerna kring ån väster om vägen. Området utgörs idag av åkermark. Kärret dikades ut under 1800-talet och åns lopp har rätats ut vid flera tillfällen. Fynd av en kanonkula av mindre kaliber visar att det svenska artilleriet besköt kavalleriet vid övergången av våtmarken (fig. 5). Det gör det danska rytteriets prestation än mer anmärkningsvärd. Soldaterna lyckades

Figur 5. Kanonkula. Projektillen består av en blyöverdragen sten. Foto Bo Knarrström (2006, s. 72).

Figur 6. Hillebard, vapnet finns på Livrustkammaren. Foto Håkan Svensson.

under artilleribeskjutning forcera våtmarken och slå det svenska infanteri som skyddade kanonerna. De drev sedan undan pjäsbesättningarna och erövrade artilleriställningen. Därefter red de vidare och besegrade det numerärt överlägsna svenska kavalleriet, för att sedan angripa Bielkes regemente. Under arbetet vid ån visade markägaren upp en kanonkula, en bösspipa och underbeslaget till en rytarpistol. Föremålen hittades vid uträkning av ån för omkring 100 år sedan, men markägaren kunde ganska exakt peka ut fyndplatsen. Slagfältsteamets arkivstudier har visat att det finns fler fynd från våtmarken. Livrustkammaren förvarar en hillebard som påträffades vid dikningsarbete i kärret under 1860-talet (fig. 6). Hillebarden är ett infanterivapen och visar, tillsammans med bösspipan, med säkerhet att även fotfolk vid något skede

under slaget rört sig över våtmarken. Det kan röra sig om danskt infanteri som deltagit i rytteriets anfall eller svenska soldater som försökt fly från bataljen. Det forna kärret har utan tvekan stor vetenskaplig potential. Den danska armén låg kvar vid Axtorna en vecka efter slaget och plundrade området grundligt. Ute i våtmarken lät detta inte sig göras så lätt. Vapen och andra föremål sjönk snabbt till botten eller trampades ner i gyttjan av tusentals hovar och fötter. Det finns med säkerhet mycket värdefull information att hämta. Undersökningarna har bara berört några få procent av slagfältet och vi hoppas kunna återkomma så snart som möjligt.

I oktober 2006 hölls ett evenemang där en del av slaget återskapades. Detta skedde med hjälp av ett antal föreningar som ägnar sig åt att levandegöra den aktuella perioden. Re-

presentanter för slagfältsteamet fanns på plats för fyndvisning och föreläsning. Slaget vid Axtorna 2006 besöktes av omkring 6000 personer.

Borst 1644

Medan slagen vid Landskrona och Axtorna var regelrätta fältslag, är drabbningen vid Borst i Sjöbo kommun närmast att betrakta som en skärmytsling, eller kanske mer korrekt; en slakt på dåligt beväpnade bönder och drängar. Striden stod vid ett vadställe över Borstbäcken, ca 4 km norr om Vombsjön. Bäckens rinner fram i en djup, skogbevuxen ravin med mycket branta sidor. På ömse sidor av ravinen finns betesmark och åker. Äldre kartor visar på ett relativt öppet landskap.

Den 24 januari 1644 tågade en svensk armé om 11000 man under befäl av fältmarskalk Gustaf Horn in i Skåne. Styrkan erövrade snabbt Helsingborg, Lund och Landskrona. Horn avstod dock från att angripa Malmö och upprättade sitt högkvarter i Lund. Därifrån skickades truppavdelningar ut för att proviantera. Den danske befälhavarens motdrag blev att organisera olika bondeuppbåd. Den 25 mars mötte ett ca 500 man starkt uppbåd en svensk kavalleristyrka om 300 ryttare vid ett vadställe över Borstbäcken. Den svenska sidan bestod av välbeväpnade och erfarna veteraner medan stridserfarenheten och beväpningen på bondesidan var mycket bristfällig. Uppbådet hade förvisso utrustats med två lätta artilleripjäser, men antalet handeldvapen var mycket begränsat. Då svenskarna upptäckte bönderna skickades en avdelning söderut på jakt efter ett annat vadställe. Avdelningen tog sig över ån och anföll uppbådet i ryggen. Resultatet blev en slakt där samtliga bönder och drängar nedgjordes, med få förluster på den svenska sidan.

Initiativet till undersökningen vid Borst

togs av Södra Skåningarnas Kamratförening och Östraby Bygdeförening. Finansieringen kom från Sparbanksstiftelsen Färs & Frosta samt Kamratföreningen och Officerskåren vid Södra Skåningarna (P7). Slagfältsteamets förväntningar inför undersökningen var lågt ställda. De skriftliga källorna är mycket bristfälliga och området närmast den troliga platsen för vadstället är delvis bebyggt och delvis täckt med stora mängder sten från omgivande åkrar. I den typ av strid som utkämpades vid Borstbäcken avlossas inte särskilt många blykulor. Det är sannolikt att det svenska rytteriet till stor del använde blankvapen då de föll bondeuppbådet i ryggen. En sådan strid lämnar inte många spår efter sig. Målsättningen inför fältarbetet var först och främst att klarlägga om det stått en drabbning på den utpekade platsen. Undersökningen gav ett intressant, om än mycket begränsat fyndmaterial. Bland fynden kan nämnas två blyprojektiler, en låsknapp till sadelhölster/patronkök och ett antal hästskor vars tjocklek, bredd och materialsammansättning gör det sannolikt att de härrör från svenskt kavalleri. Under arbetet påträffades dessutom två knivblad, vilka troligen kan kopplas till bondeuppbådet. Knivarna är mycket längre än traditionella arbetsknivar, en av knivarna har dessutom slipats till i spetsen och på så sätt fått en dubbel egg. Fyndmaterialet visar att en drabbning stått på platsen. Det krävs dock mer fältarbete för att klarlägga hur striden utspelat sig i detalj. Resultatet finns redovisat i UV Syd Daff 2006:2, tillgänglig på:

http://hildebrand.raa.se/uv//publikationer/daff/syd/rapp_daffarsyd.htm

Avslutning

Denna artikel har främst ägnats den kunskap som slagfältsarkeologi kan tillföra den krigshistoriska forskningen. Det finns dock ytter-

liggare ett område som skall framhållas i detta sammanhang, nämligen det publika. Många traditionella arkeologiska discipliner har ibland problem med att nå ut publikt, så inte slagfältsarkeologi. Det finns ett stort intresse för krigshistoria och slagfältsarkeologi bland allmänheten. Slagfältsföreläsningar är ständigt lika välbesökta och media visar alltid ett stort intresse för att skildra undersökningarna. Slagfältsteamet arbetar i nära samarbete med markägare och hembygdsföreningar. Den lokala förankringen är viktig av flera anledningar. Slagen lever i bygderna. Det diskuteras och debatteras om vilka typer av vapen som användes, konsekvenserna för soldaterna på slagfältet och de civila i bygden, var massgravarna är belägna och i vilken åker det hittats flest kanonkulor. Det sista är inte minst viktigt. Gårdssamlingar kan ge mycket värdefull information. Markägarnas välvilja är en förutsättning för att fältarbetet skall kunna genomföras. Det har, som tidigare nämnts, aldrig varit något problem att få tillstånd att beträda insådda åkrar. Lantbrukarna deltar ofta själva i undersökningen av sina egna marker och det finns inte sällan önskemål om att undersökningarna skall fortsätta i framtiden. Detta känns mycket speciellt för oss i teamet; det hör annars inte till vanligheten att markägare vill ha arkeologer ute på sina fält!

Noter

¹ Efter att denna artikel färdigställdes, i november 2006, påbörjades en kartläggning av det danska lägret inför slaget vid Lund 1676.

Se <http://hildebrand.raa.se/uv/index.htm>

² Numera Axtorna historiesällskap

Referenser

- Borgman, D. (2007) *Slaget vid Axtorna 1565*. Axtorna historiesällskap. Manus.
- Generalstaben (1926) Axtorna – en studie i organisation och taktik. *Kungl. krigsarkivet. Meddelanden. 4. 1926*. Stockholm.
- Isacson, C-G. 2000. Skånska kriget 1675–1679 Historiska Media. Lund.
- Knarrström, B. 2004. Slaget vid Landskrona 1677. Resultat från arkeologiska undersökningar av slagfältet vid Yles hed. *Meta 2004:4*.
- Knarrström, B. 2006. *Slagfältet: Om bataljen vid Landskrona 1677 och fynden från den första arkeologiska undersökningen av ett svenskt slagfält*. Efron & Dotter. Saltsjö-Duvnäs.
- Scott, D. D., Fox, R.A., Connor, M. & Harmon, D. 1998. *Archaeological Perspectives on the Battle of the Little Big Horn*. University of Oklahoma Press. Norman.
- Sun Tzu (1996) *Om krigets konst: 383 maximer om att segra och besegra* Nerenius & Santérus förlag AB. Stockholm.
- Sundberg, U. (1998) *Svenska krig 1521–1814* Hjalmarsson Högberg Bokförlag. Stockholm.
- Syde, B. (red) 2003. *Långfredagslaget: en arkeologisk historia*. Upplandsmuseets Skriftserie NR 3. Uppsala.
- Thordeman, B. (2001) *Armour from the Battle of Wisby, 1361*. Chivalry Bookshelf. Union City.

Slaget vid Borst 1644

Av Evert Persson

Överste/PA, Sjöbo

Det blodigaste slaget i Färs härads historia utkämpades under dansktiden. Slaget vid Borst, mellan Harlösa och Övedskloster, stod på »froedan» (Maria Bebdelsedag) den 25 mars 1644 mellan ett försvarande bondeuppbåd av färsingar och ett anfallande kavalleriförband ur den svenska armén vars befälhavare var generalmajor Hans Wachtmeister. Den svenska huvudarmén, som stod under befäl av fältmarskalk Gustaf Horn, hade vid denna tid sitt huvudkvarter i Lund.

Bakgrund

I början av 1640, medan en segerrik svensk armé under det 30-åriga kriget stred i Tyskland, beslutade den danske kungen Kristian IV att öka den danska statens inkomster genom att höja sjötullarna i södra Östersjön och i Öresund, vilket var till mycket stort men för den svenska sjöfarten. Han satsade på den danska flottan och reducerade den danska armén till att omfatta endast 5400 man utspridda över landet, med en betydande del i Skåne. Garnisonsbesättningarna i fästningsstäderna bibehölls dock med oförändrad styrka.

Med anledning av bl.a. detta fann Riksrådet i Stockholm det lämpligt att göra ett överraskande anfall mot Danmark i slutet av 1643. Angreppet skulle ske på tre fronter. Den svenska armén i Tyskland under fältmarskalk Lennart Torstensson beordrades marschera mot Jylland. En mindre armé i Pommern skulle överskeppas till södra Själland. En nyuppsatt armé om 11000 man, varav 3000 ryttare, skulle norrifrån under befäl av fältmarskalk Gustaf Horn tåga in i Skåne.

I planen ingick, att man skulle göra en gemensam invasion på Själland sedan Torstenssons armé invaderat Jylland och Horns armé trängt fram till Öresund, och »med

detta krig kasta Danmark helt och hållet omkull». Den svenska flottan skulle understödja landstigningsföretagen mot de danska öarna och svenskarna hoppades även på nederländsk hjälp vid överskeppningarna.

Vid det svenska angreppets början överfördes en stor del av de danska soldaterna till Själland för försvar mot en befarad svensk landstigning. Kvar i Skåne fanns ett reducerat regemente på omkring 1300 man som av den danske befälhavaren Ebbe Ulfeld, svärson till kung Kristian IV, förlades i Vittsjö skans, för att försvara den skånska nordgränsen.

Den 14 febr. 1644 tågade Horns armé in i Skåne vid Markaryd. Den svenska armén undvek dock Vittsjö skans och tågade västerut direkt mot Helsingborg. Efter att snabbt ha erövrat och besatt Helsingborg fortsatte Horn och intog den oförsvarade staden Lund. Man undvek inledningsvis strid mot garnisonen i Landskrona och vågade inte angripa staden Malmö, som försvarades av den starka fästningen Malmöhus. Horn förlade armén och upprättade sitt högkvarter i Lund.

Händelserna vid Borstbäcken

Den danske befälhavaren Ebbe Ulfeld hade även att organisera den skånska allmogen häradsvis till bondeuppbåd för hembygdens

försvar samt för att i betydande grad störa den svenska arméns förbindelser och försörjning. För att proviantera och skydda sig gjorde den svenska armén ett antal utfall från Lund mot dessa bondeuppbåd. En svensk kavallerienhet bestående av två skvadroner, totalt 300 ryttare med tross, under befäl av generalmajor Hans Wachtmeister, sändes i mars ut från Lund för att skaffa proviant och foder åt armén. Denna styrka drog norrut och vid bron över Kävlingeån vid Getinge (nära Gårdstånga) mötte den motstånd i form av ett bondeuppbåd på 300 man från Frosta. Som vanligt slog sig svenskarna igenom och bönderna måste fly. Kavalleriförbandet fortsatte därefter österut på höjdsträckningen norr om Kävlingeån för att försöka nå Bjärsjölagård och Övedskloster, där det fanns stora djurbesättningar, foder, säd, m.m. På vägen passerade man Hjularöds huvudgård som plundrades och brändes. Från Hjularöd valde svenskarna att den 25 mars fortsätta rakt österut på oländiga skogsvägar för att på närmaste väg komma till sitt mål. Hans Wachtmeister valde inte landsvägen vid Vombsjön, där det fanns ett vadställe över Borstbäcken, emedan han befarade att det fanns ett bondeuppbåd vid sjön. Borstbäcken var på denna tid djup och 20–30 meter bred. Istället valdes ett vadställe 4 km norrut, nära gården Skott-

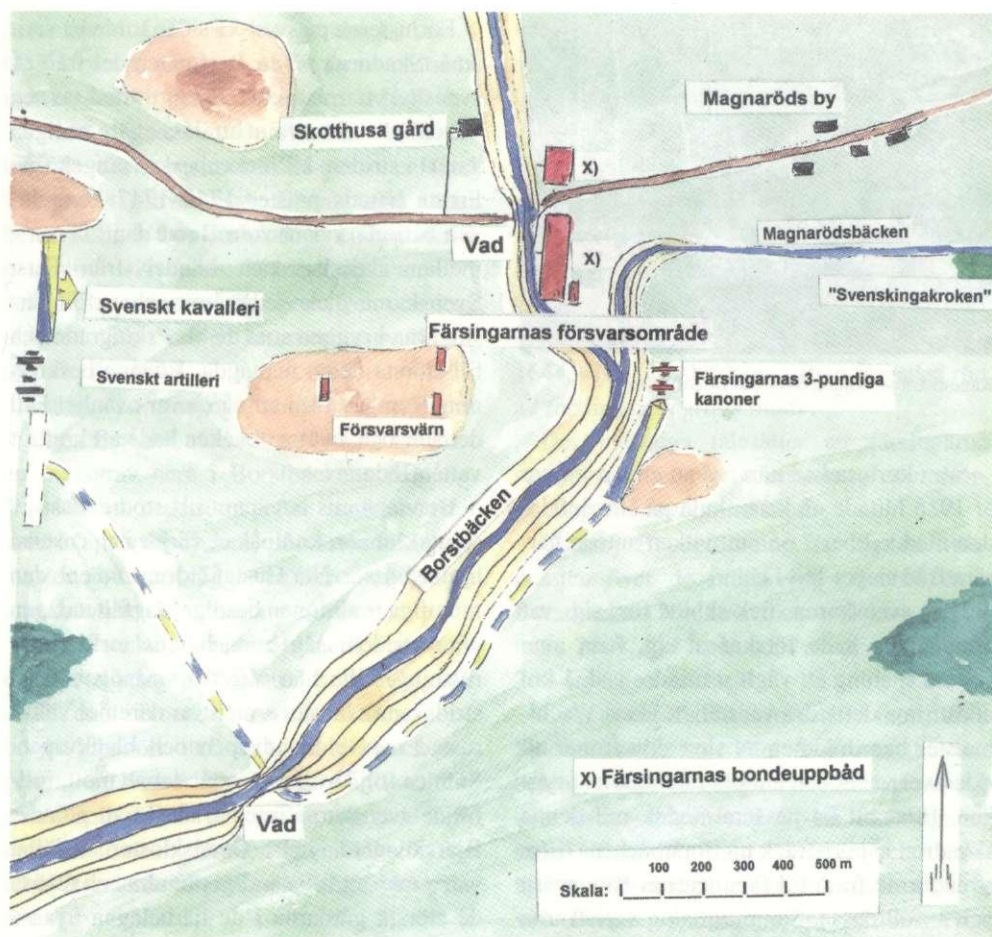
Försvarsvärn väster om Borstbäcken, i ortens folktradition kallad snapphanehydda.

Minnessten över de stupade, rest 2004.

husa och strax väster om Magnaröds by. Här väntade emellertid färsingarna med ett bondeuppbåd om c:a 500 man, till vilket häradets 18 socknar bidragit med troligen 28 man var. Anföraren för bondehären, vilken torde vara en av Ebbe Ulfeld utnämnd ledare av häradets försvar, hade låtit bygga en främre motståndslinje med försvarsvärn av sten på Norriefäladen, som ligger söder Skotthusa och sydväst om Norjehuset samt förlagt huvudstyrkan nere i dalgången vid vadet. Namnet på denna ledare är inte känt, men kan vara en av de snapphaneanförare, som sedan var verksamma inom Färs härad under kriget 1675–79, nämligen: Hans Unosen, Bengt Blanck, Jöns Bollring, Anders Farbor, Ola Thörn eller den mest ansedde av dem alla, Lille Matts.

Anledningen till att bondeuppbådet grupperat sig här, var att man erfarenhetsmässigt visste att stridande förband alltid marscherade på höjderna och undvek att gå nere i dalgångarna. Vadstället antas ha legat på samma

Slaget vid Borst 25 mars 1644. Skiss över tänkbar utgångsgruppering.

plats som den nuvarande stenvalvsbron. Det västligaste försvarsvärnet, av de fyra återstående, vilka i folkmun kallas snapphanehydor, är välbevarat och har på ett omsorgsfullt sätt skonats av markägaren, Hjularöds gods, i samband med en nyligen genomförd skogsplantering.

Bondehären hade fått låna två 3-pundiga kanoner, kaliber 7,65 cm, från Övedskloster, vilka kan ha betjänats av färsingar som tjänstgjort i den danska kungens livvakt. Kanonerna hade man placerat i nedgrävda värn överst på den 20 meter höga östra strandbrinken av Borstbäcken, där denna sammanrin-

ner med Magnarödsbäcken. Denna kanontyp, som hade en skottvidd på c:a 500 meter och ett normalt bekämpningsavstånd på 200–300 meter, täckte dalgången samt den närmaste delen av Norriefäladen som var en enefälad. Även dessa utgrävda kanonvärn, som ligger på Övedsklosters gods marker, är välbevarade. Alla förskansningarna var riktade mot väster, eftersom man väntade att det svenska anfallet skulle komma därifrån. Bondehären har troligen tagit upp striden med svenskar- nas förtrupper i höjd med försvarsvärnen och börjat öppna eld med sina 3-pundiga kanoner.

Kanonvärn på höjden öster om Borstbäcken.

Som kuriosita kan nämnas att ett par pojkar år 1918 hittade en kanonkula på Norriefälleden med kaliber 7,65 cm, vilken antogs häröra från slaget 1644.

När svenskarna fick klart för sig var bondehären hade förskansat sig, fann man genom spaning ett väglöst mindre vad, 1 km nedströms det stora vadstället. Hans Wachtmeister beordrade en av sina skvadroner att rida över vadet och anfälla färsingarna i ryggen. Efter att ha passerat vadet, red denna skvadron i sporrsträck på Borstbäckens östra strandbrink fram till färsingarnas kanonvärn och anföll dessa. Samtidigt slog svenskarna ut sitt frontalanfall, varvid försvararna blev helt överrumplade.

De två 3-pundiga kanonerna erövrades snabbt och eftersom huvudstyrkan blivit omringad, var striden i sak avgjord. Färsingarna bjöd på ett förbittrat motstånd och slutstriden utkämpades troligen nere i dalsänkan mellan vadstället vid nuvarande valvbron och platsen där Borstbäcken och Magnarödsbäcken rinner samman. Övermakten blev till slut för stor, och trots att man kämpade tappert, berättas det att huvuddelen av bondehären blev nedgjord. Färsingarna, som flera gånger tidigare utmärkt sig som ett hårdfört och frihetsälskande släkte alltid redo att försvara sin hembygd, förde denna gång en hopplös kamp.

Förlusterna på svenska sidan torde ha varit små. Skadorna på en återfunnen del från en svensk ryttarpistol, troligen träffad av en kanonkula, vittnar om att dess ägare troligen stupat i striden. I »Sockenbeskrivningen från Frosta härads präster 1746–1747» omtalas »en action» vid bäcken Borst den 25 mars, mellan svenskar och bönder från Färs. Svenskarna gick nedströms och anföll färsingarna i ryggen som då blev skingrade och till största delen nedlagda. I denna beskrivning framgår även att våren var ovanligt kall detta år och att Borstbäcken hade ett kraftigt vattenflöde.

Bondehärens beväpning bestod endast av spjut, klubbor, knölpåkar, värjor och enstaka hjullåsbössor. När Gustaf Horn, som enl. den muntliga traditionen besökte slagfältet dagen efter striden, såg bondehärens torftiga utrustning, ville han inte tro sina ögon. Den stridsvana svenska armén var däremot välutrustad med eldhandvapen och blankvapen. Som en följd av det motstånd man mött, fullföljde svenskarna inte sin avsikt att plundra Bjärsjölagård och Övedskloster. Istället valde man att fullständigt plundra och föröda de största gårdarna i de närbelägna byarna Magnaröd och Brunslöv i Östraby socken.

Uppgifter om denna strid saknas så långt vi vet i svenska och danska krigsarkiv. Min huvudsagesman, Erik Möller, född och verksam hela sitt liv på platsen, har vid forskning på landsarkiv och i kyrkoarkiv inte funnit mycket som direkt kan kopplas till slaget. Han har för mig återgett de gamla skildringarna om slaget, som berättats i bygden. Mina egna kontakter med arkivfuldmäktig Henrik Stissing Jensen, Rigsarkivet Köpenhamn, har inte heller givit något positivt resultat. Stissing Jensen meddelade också att det danska intresset för Skånes historia minskat efter det att Danmark förlorat Skåne. Tyvärr försvann även flera av Gustaf Horns rapporter till drottning Kristina, vid slottet Tre Kro-

nors brand 1697. I den gamla kyrkan i Ö. Kärrstorp, som revs 1846, fanns en tavla med texten: »I världens skapares år 1644 den 25 mars dödades av de svenske vid Borst härifrån Kärrstorp socken 28 personer. Gud förbarne sig över oss». Denna tavla är nu borta. I Lunds Landsarkiv finns en handskrift benämnd »Kyrkans Märkvärdigheter». I denna finns minnestavlan beskriven och dess text redovisad vid en inventering av Kärrstorp's kyrka 1828.

Enligt den muntliga traditionen staplades troligen flertalet av de stupade färsingarna i en massgrav nere i Borstbäckens dalgång. C:a 100 m nedströms efter sammanflödet med Magnarödsbäcken, på västra sidan om en stengårdsgård, ligger en stensamling som utpekats som den gömda massgraven.

Det svenska riksrådets planer på att göra en landstigning på Själland kom aldrig till stånd, dels beroende på att danskarna till en början bibehöll sitt övertag till sjöss och dels genom att kejserliga arméer var i rörelse norrut sommaren 1644, vilket tvingade Lennart Torstensson, att med huvuddelen av sin armé återvända till den tyska krigsskådeplatsen.

Horns armé fortsatte därefter att plundra och skövla Skåne och Blekinge ända fram till freden i Brömsebro den 13 aug. 1645. Under Horns krig ödelades uppskattningsvis c:a 40 % av alla hemman i Skåne. Bland de äldre i de drabbade bygderna, fanns det ända in på 1900-talets början, ett talesätt som lydde: »Gu bevare mä for di svenske».

Under *Skånska kriget 1675–79*, då Danmark försökte återerövra Skåne och hade besatt bl.a. Landskrona och Kristianstad, uppstod en partisanrörelse mot svenskarna. Enligt den muntliga traditionen kom år 1676 sju svenska ryttare ridande över Skartofta fälad och gick i bivack i en skogsdunge nordost om Lindhults gård, belägen en knapp kilometer öster om vadet vid Borst. Med slaget

vid Borst i minne, samlades ortens bönder på natten och slog ihjäl svenskarna. Dungen kallas därefter för »Svenskingakroken».

Slagfältsundersökningen

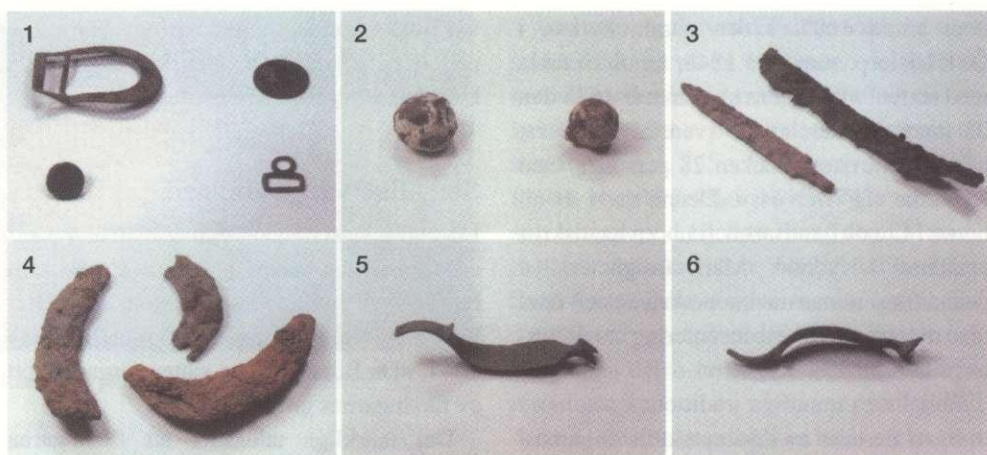
I Borstbäckens dalgång finner man en vacker och storslagen natur, väl värd ett aktsamt besök – till fots – samtidigt som man låter historiens vingslag påminna om »froedan» 1644, »Då Borstbäckens vatten färgades rött av färsingarnas gröna blod».

Det märkliga talesättet att färsingarna skulle ha grönt blod kommer av en ordförväxling. De har »grimt blod».

Östraby Bygdeförening har rest en Minnessten över de fallna vid valvbron över Borstbäcken. Minnesstenen avtäcktes den 28 mars 2004, vid hedrandet av de stupade på 360-årsdagen av slaget.

Efter att ha erhållit erforderliga medel från Sparbanksstiftelsen Färs & Frosta (huvuddelen), Södra Skåningarnas Kamratförening och Officerskåren vid Södra Skåningarna samt vidare fått Länsstyrelsens och markägarnas tillstånd till en slagfältsundersökning vid Borst, uppdrog Södra Skåningarnas Kamratförening och Östraby Bygdeförening åt Riksantikvarieämbetet UV Syd att utföra denna undersökning våren 2006. Den genomfördes sedan som ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet UV Syd under ledning av fil.dr Bo Knarrström, Södra Skåningarnas Kamratförening och Östraby Bygdeförening, under tiden 18–24 april 2006. Vid arbetet användes kraftfulla metalldetektorer och samtliga fynd positionsbestämdes med en avancerad GPS utrustning.

Undersökningsledaren ur RAÄ summerade att fynden, i form av muskötikulor, avbrutna stridsknivar, varbygel till ryttarpistol, kavallerihästerskor m.m. över förväntan bekräftade att slaget ägt rum. Fynden gjordes dessutom på de mest taktiska platserna. I

En del av fynden från slagfältsundersökningarna vid Borst. 1: Spännen, knapp och knapp till pistolhölster. 2: Kulor från musköt och ryttarpistol. 3: Två avbrutna stridsknivar. 4: Delar av hästskor, modell svenska kavallerihästar under 1600-talet. 5 och 6: Skadad varbygel till ryttarpistol.

detta arbete ingick inte undersökning av den utpekade massgraven. Någon gång i framtiden kommer kanske även denna hemlighet att avslöjas.

RAÄ:s dokumentation finns på www.raa.se/UV/projekt/syd/slagfaltsarkeologi/borst

Under kapitlet »Slagfältsarkeologi» i denna tidskrift redovisar en av undersökningsdeltagarna från RAÄ, Håkan Svensson, kortfattat slagfältsundersökningen vid Borst.

I samråd med fil.dr Bo Knarrström RAÄ UV Syd har Södra Skåningarnas Kamratförening och Östraby Bygdeförening enats om att få till stånd en utökad och kompletterande undersökning av slagfältet vid Borst, för att få befast var de häftigaste striderna utkämpades.

Därefter har Sparbanksstiftelsen Färs & Frosta än en gång frikostigt ställt erforderliga medel till förfogande för en sådan undersökning. I nuvarande planeringsskede bedömes detta projekt kunna genomföras under första halvåret 2007.

Källor

Muntliga

Möller, Erik (1912–2003), barnfödd i Norjehuset (vid slagfältet).

Otryckta

Lunds landsarkiv.

Domkapitlets arkiv F II ja:44. Kyrkornas märkvärdigheter 1828.

Tryckta

Ambrius, Jonny: Horns krig 1644–45. Lomma, 1999.

Burmans karta 1684.

Englund, Peter: Ofredsår. Stockholm, 1993.

Hedwall, Anders: Skånska friskyttechefer 1676–79. Svenska Familj-Journalen nr 18, 1879.

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift nr 23, 1910.

Johannesson, Gösta: Skånelandskapens försvar under dansk tid II, Ale nr 4, 1990.

Persson, Gunnar: Utflykter i Färs. Östraby, 1966.

Sockenbeskrivningar från Frosta härad, författade av häradets präster åren 1746–1747, utg. av Gunnar Carlqvist, Lund, 1921.

Vessberg, Wilhelm: Bidrag till historien om Sveriges krig mot Danmark. Stockholm, 1895.

Undersökningsrapport från Borst 1644

Skånska bönder mot svenskt kavalleri

Av Bo Knarrström m.fl.

Slagfältsarkeologiteam, UV SYD

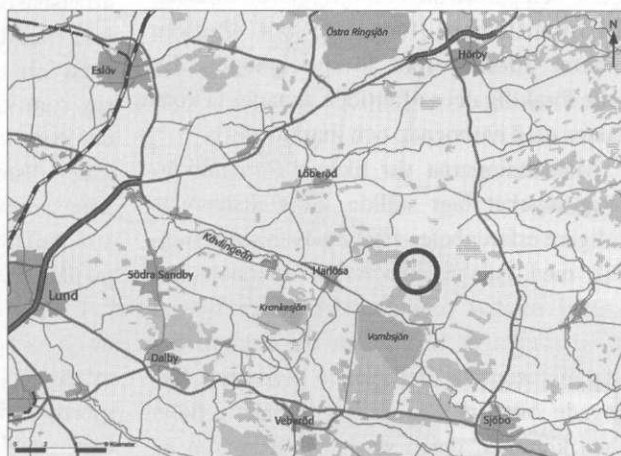
Allmänna uppgifter om slagfältsundersökningen vid Borstbäcken finns att läsa i detta Ale-nr i både E.Perssons och H.Svenssons uppsatser. Undersökningsrapporten till riksantikvarieämbetet har Dnr 429-4385-2005 och är undertecknad av Bo Knarrström, Håkan Svensson och Jesper Olsson. Av utrymmesskäl kan endast de delar medtagas som inte behandlas av övriga författare i detta nummer. Undersökningen vid Borst har fått en mycket stor massmedial uppmärksamhet, bevakad och kommenterad av alla medier. Detta avsnitt i rapporten har utelämnats.

Märk att synen på de lämningar som kallas för värn, snapphanehyddor och kanonvärn, skiljer sig mellan å ena sidan traktens folkliga tradition och militär expertis och å andra sidan slagfältsarkeologerna. *Red.*

Undersökningens förutsättningar

Platsen är belägen i en naturskön miljö på en större höjdsträckning strax nordöst om Vombsjön. Flera vattendrag rinner nedför sluttningarnas sydsida och mynnar i sjön. Det var vid en av dessa bäckars vadställen – Borstbäcken mellan fastigheterna Skotthusa och Norgehuset – som sammandrabbningen antas ha ägt rum. Terrängen är, till skillnad från det omgivande slättlandskapet, småbruten med uppstickande moränblock. Högstammig lövskog, gran och buskage täcker idag till stor del undersökningsområdets centrala delar, medan dess yttre kanter utgörs av åker och betesmark. Äldre kartor påvisar att landskapet förr varit ännu mer öppet. Borstbäcken är idag relativt grund p.g.a. omfattande utdikningar, vattenståndet under 1600-talet var avsevärt högre. Det är mycket

stora nivåskillnader i bäckravinen vid Borstbäckens och Magnarödsbäckens sammanflöde strax nedanför det gamla vadet. På vissa platser stupar brinken på ömse sidor mellan 20–30 meter rakt ned mot vattnet. Det är utifrån terrängförhållandena uppenbart att vadstället varit av avgörande betydelse i ett strategiskt och taktiskt avseende.

Figur 1. Undersökningsplatsen markerad på utdrag ur Översiktskartan.

Metod

Fältundersökningen genomfördes enligt de metoder som utvecklats i samband med forskningsundersökningarna vid Landskrona (1677), Skåne, samt vid Axtorna (1565) i Halland. Utrustningen utgjordes av Whites DXF och XLT metalldetektorer. Dokumentation av ovan mark synliga lämningar, utstakade undersökningsområden och gjorda fynd skedde med GPS. All data lagras i fältdokumentationsprogrammet Intrasis. Ett större urval av fynden konserveras. Som ett led i Agenda Kulturarvs målsättning med bland annat lokala gruppers deltagande i det arkeologiska arbetet, ställdes en metalldetektor till förfogande för medlemmar i de ovan nämnda intresseföreningarna. Under teamets överinseende utbildades ett antal personer som också fick hjälpa till att undersöka vissa ytor.

Terrängen vid Borstbäcken är långt ifrån idealisk för en metalldetektorundersökning. Delar av undersökningsområdet är bevuxet med sly och högt gräs. Åkrarna på den östra sidan av bäcken innehöll stora mängder kapsyler och flaskfolie, vilket gjorde detekteringen mycket tidskrävande. Området närmast vadet undersöktes inte eftersom bebyggelse och påförd sten omöjliggjorde insatser. GPS-inmätningen fungerade bra eftersom arbetet utfördes före lövsprickningen. En icke föraktlig del av fälttiden ägnades åt kontakter med närboende och massmedia.

Målsättningarna var liksom förväntningarna mycket lågt ställda. Slagfältsteamets tidigare erfarenheter visar att även stora slagfält med många involverade kombattanter kräver relativt omfattande insatser för att överhuvudtaget lokaliseras. Ju enklare beväpning som de deltagande styrkorna förfogade över, och ju längre tillbaka i tiden man kommer, desto svagare blir spåren av stridshandlingarna.

Målsättningarna kan sammanfattas i följande punkter:

- Verifiera huruvida det stått en drabbning på den utpekade platsen.
- Jämföra de eventuella fyndmaterialens information mot uppgifterna från den lokala muntliga traditionen och de fåtaliga historiska dokumenten.
- Dokumentera statusen på ovan mark synliga lämningar som möjligen kan kopplas till slaget.

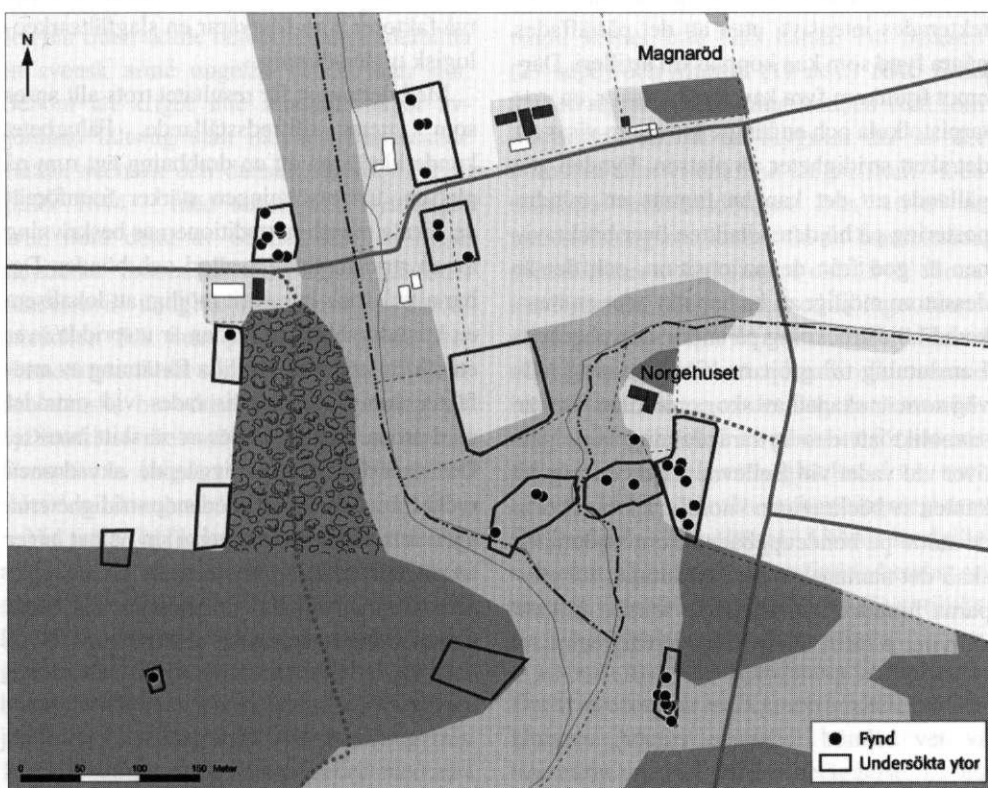
Resultat

Totalt undersöktes 14 områden med en sammanlagd storlek av 2195 m² i terräng som varierar från slyskog till plöjd åker. Vi anser att de arkeologiska resultaten betydligt stärkt sanningshalten i den lokala muntliga traditionen om att det förekommit strider vid Borstbäcken. Fynden är visserligen fåtaliga, men de pekar unisont på en datering till 1600-talet. Bland annat kan nämnas två blykulor vars kaliber överensstämmer med dåtida vapen. En av kulorna har gjuttappen kvar, vilket visar att den försetts med en för kavalleriet typisk papperspatron. Ett flertal hästskor påträffades på ömse sidor om Borstbäcken. Dessa är små jämfört med regelrätta arbetshästskor och överensstämmer i tjocklek, bredd och metallsammanställning med fynd från andra samtida slagfält. Det får anses som klarlagt att hästskorna härrör från det svenska kavalleriet. En låsknapp till ett sadelhölster/patronkök och fyndet av vad som sannolikt är en varbygel till en ryttarpistol, bekräftar bilden av kavalleriets närvaro på platsen.

Ett par dagar in i fältarbetet, förevisades av en närboende fastighetsägare en liten kula av järn. Norgehuset, i vars trädgård fyndet gjorts, är beläget sydöst om vadstället. Det blev snabbt klarlagt att projektilen var ett grovt druvhagel, och att det med mycket stor

sannolikhet kommit från den andra strandbrinken. Fyndet kan omkullkasta teorin om att det svenska artilleriet aldrig hann fram. Snarare kan man tänka sig att skurar av druvhagel starkt bidragit till de höga förlustsiffror som angivits för bondehären. Vidare påträffades två långa knivar som med all sannolikhet kan kopplas till slaget. Det är troligt att bönderna och drängarna i uppbådet utrustade sig med vad de hade av eggvapen. Knivarna är med sina 17,5 respektive 22 cm mycket längre än de gängse bruksknivar som generellt påträffas vid metalldetektering i anslutning till historisk bebyggelse. Den kortare kniven har dessutom slipats till i spetsen och därigenom givits en dubbel egg, sannolikt i syfte att göra den mer effektiv som stickvapen.

Statusen på de ovan mark synliga lämningarna som traditionellt kopplats till slaget är högst tveksam. De s.k. snapphanevärnen rymmer endast två-tre personer vardera. Med hänsyn tagen till eldhastigheten på 1600-talets skjutvapen får den militära nyttan av sådana värn anses ha varit ytterst marginell. Det bör dessutom ha varit mycket besvärligt att utföra de handgrepp som krävdes vid omladdning i det trånga utrymmet. Ett av värnen ligger i ett taktiskt sett mycket dåligt läge, djupt ned i bäckravinen med fri insyn från överskjutande strandbrinkar. I denna anläggning påträffades en kaffekannepip och utanför ett annat värn hittades en ko- eller getskälla. De s.k. värnen kanske snarare skall betraktas som vindskydd för vallpojkar eller liknande.

Figur 2. Undersökta ytor och fynd markerade på utdrag av Fastighetskartan.

I anslutning till en av anläggningarna, på västra sidan av Borstbäcken, påträffades en mindre hästsko. Denna kan kopplas till det svenska kavalleriets framryckning mot vadstället.

Omkring 400 meter sydöst om vadet finns ett antal gropar på en mindre höjd, i anslutning till den branta bäckravinen. Groparna är registrerade i fornlämningsregistret (Öved 9.1) och har lokalt tolkats som värn där bondeuppbådet ställt upp sina lånade kanoner. Groparna är dock för små för att rymma en artilleripjäs och avståndet till vadet är för stort för att en effektiv eld skulle ha kunnat avges mot detsamma. Kanonerna har därför sannolikt varit uppställda närmare vadet. Denna tolkning stärks av att ett par pojkar enligt muntliga uppgifter år 1918 hittat en tre-pundig kanonkula på åkrarna väster om bäcken. Området kring groparna metalldetekterades intensivt, utan att det påträffades några fynd som kan kopplas till artilleri. Där emot framkom fyra kavallerihästskor, en rytartarpistolkula och en längre kniv som visar att det skett stridigheter på platsen. Fynden gör gällande att det kan ha funnits en mindre postering på höjden. Utsikten över bäckravinen är god från denna position, och det är dessutom möjligt att ha uppsikt över en markerad höjdsträckning på andra sidan bäcken. I anslutning till groparna finns en svag hålväg som är skadad av skogsmaskiner. Det är sannolikt att den ryttaavdelning som gått över vid vadet vid Bellevue följde en stig på kanten av bäckravinen i nordlig riktning, tills de stötte på bondeuppbådet. Som avslutning skall det nämnas att det i anslutning till groparna hittades lämningar av sentida militär aktivitet i form av sju lösa gevärspatroner,

kaliber 6,5 mm. Kanske skall hålen snarast sättas i samband med övningar av den lokala landstormen eller hemvärnet?

Utvärdering

Som nämnts ovan var förväntningarna lågt ställda inför fältarbetet. Slaget vid Borst var inget regelrätt fältslag. Det rör sig snarare om en skärmytsling eller slakt, med tanke på de förmodade dödstalen på bondesidan. Drabbningen inbegrep relativt få deltagare, och på ena sidan dåligt utrustade kombattanter. Bondeuppbådet organiserade motstånd bröts troligen snabbt och de som överlevt de första kavallerichockerna försökte säkert fly från platsen. De flesta kom inte långt, utan högs till döds utan misskund. I en sådan drabbning avlossas det inte många projektiler och stridigheterna sprids snabbt ut över en stor yta, två faktorer som försvårar en slagfältsarkeologisk undersökning.

Med detta sagt får resultatet trots allt anses som ytterst tillfredsställande. Fältarbetet kunde klarlägga att en drabbning ägt rum på platsen. Undersökningen stärker framförallt de lokala muntliga traditionernas beskrivning av en strid mellan kavalleri och bönder. Det har alltså dock inte varit möjligt att lokalisera en huvuddrabbning, fynden är utspridda över en alltför stor yta. Den lilla förtätning av artefakter som ändå lokaliserades vid området med groparna blir således av särskilt intresse. De visar hur den kringgående skvadronen ryckt fram och var de inledande stridigheterna ägde rum. Undersökningen i sin helhet anger att slagfältsarkeologiska metoder går att applicera även på mindre drabbningar där äldre kartunderlag i stort sett är obefintliga.

I spåren av Horns krig

Ödeläggelsen i Skåne efter kriget 1644–1645. Exemplet Färs härad.

Av Gert Jeppsson

Universitetslektor, redaktör för Ale, Lund

Kriget skall föda sig självt. Sanningen i denna tes fick den skånska befolkningen erfara under Horns krig 1644–1645, som till en del innehöll taktiska manövrar, betingade av försörjningsresurserna. I områden som drabbats av provianteringskriget var lidandet stort under kriget och utarmningen större än någonsin efter kriget. Färs härad, då beläget i Landskrona län, hörde till dessa. Kort efter Brömsebrofreden 1645 tillåter källläget att vi kvantifierar nöden.

Lägesbeskrivning

De skånska bönderna men även städernas invånare – särskilt de i Ystad och Lund – fick betala ett mycket högt pris för de cirka ett och ett halvt år som fältmarskalken Gustaf Horns armé uppehöll sig i landskapet. Under den här tiden skulle befolkningen underhålla en svensk armé ungefär 11000 man stor. Genom att kriget inte innehöll något avgörande fältslag utan blev ett lurpassande mellan svenska och danska styrkor – detta gäller 1644 – med strategiska flyttningar över stora delar av Skåne, blev de flesta häraderna drabbade. Om någon landsdel händelsevis undgick huvudarméns durchmarscher, fick man påhälsning av de provianteringsenheter som Horn sände ut.¹ Efter den danska huvudarméns överflyttning till Själland i november 1644, ägde Horn arenan för resten av kriget, tills freden i Brömsebro slöts den 13 augusti 1645

Vid tiden för fredsslutet var Skåne mer utarmat än det någon gång tidigare hade varit, så vitt vi vet av historiska källor. Det är möjligt att få ett ganska bra grepp om situationen genom att studera extraskattemantalsregister bland länsräkenskaperna i danska riksarkivet jämte en i sitt slag unik arkivhandling från 1646 på samma ställe. Låt oss börja med att i grova drag sortera det bevarade, relevanta

källmaterialet. År 1643 skrevs skatt ut för Skåne. Den uppbars som vanligt och finns redovisad i mantalsregister.² Därefter har vi ett långt uppehåll, utan motstycke på den kamerala sidan, till slutet av 1646. Under nästan tre år får den danska kronan inte in några skatter från Färs härad. Till Mikaeli (29 sept.) och Martini (11 nov.) 1646 finns åter ett register på penningsskatt, en skatt som inbringade endast en blygsam del av det normala, som vi skall se längre fram.³ Den ovanliga arkivhandlingen från 1646⁴ är undersökningsresultatet från en kommission som tillsattes av kgl. majt. 8 okt. 1645⁵ för att kartlägga det totalt katastrofala läget bland allmogen och borgarna i vissa städer i Skåne och Blekinge. Varken tidigare eller senare har en kommission av det slaget ansetts nödvändig. Det är också av värde att för samma tid som »Besigtelserne» gjordes, d.v.s. senhösten 1645, granska avkortningsregistret för landgille i Färs härad.⁶ Utöver landgille och extra skatt skulle även tionde betalas av en gård. I den sistnämnda källan får vi tillika goda upplysningar om denna utlaga.

En kort metodisk upplysning bör infliskas. Det är inte möjligt att få grepp om hela bondeklassen. Adelns insockne bönder vet vi ingenting om vad gäller ödeläggelse. I Färs härad uppgick denna grupp till ungefär 25

procent. Extraskattemantalsregisterna ger annars det bredaste spektrumet. Jordegna bönder, kronans och kyrkans fästebönder, adelns utsockne bönder betalade skatt och finns upptagna häri, medan alla adelns bönder saknas i landgilleslistorna (jordeböckerna). Geografiskt är denna undersökning begränsad till Färs härad, men jag har jämväl studerat situationen i de övriga härader som ingick i Landskrona län: Harjager, Rönneberg och Onsjö. Bilden är likartad, så därför kan resultaten från Färs härad ges en viss allmängiltighet.

Ödeläggelsens omfattning

Lensmannen på Landskrona slott under perioden 1643 – 1646 Henrik Huitfeldt och krigskommissarien Knud Ulfeldt har i den arkivserie som idag går under beteckningen räkenskaper gjort ett »Affslaug paa Kong. Maytz och Kierckens Tiender i Landzkronne len» för ovannämnda år. Från de flesta socknar har tiondet flutit in för 1643 – Horns krig började inte förrän 14 febr. 1644 – men i t.ex. Fränninge socken har man varit sen med leveransen, som inte skett förrän 1644 och därför inte nått fram – »dog bönderna ytte (sv.betalade) dend till Wälborne Claus Urne och fienderna lod tage det».⁷ Under 1644 och 1645 har inget kronotionde utgått. Det kan här upplysas att det i Färs härad låg svenska besättningar på åtminstone två herrgårdar under kriget, på Sövde och Tulesbo, vilket framgår av den förut anförda källan. I den mån bönderna har haft någon förmåga att betala tionde, så har svenskarna tagit hand om detta. Man läser om tiondet för t.ex. Brandstad: »Men paa Tulllesboo tog dj Suenske Fiender aff Brannstad dete aar, fra 1644 och indtill 1645». I några få fall har kyrkan, men inte kronan, fått något ringa tionde för 1645 från socknarna Västerstad, Åsum, Sövde och Brandstad. I övrigt har »slet inted» erlagts förrän 1646.

Enligt decimantboken 1651 låg 807 gårdar allt som allt i Färs härad. Av dessa var 599 adelns, d.v.s. tre fjärdedelar.⁸ Av de senare var i sin tur cirka två tredjedelar utsockne och skattebetalare. Vi kan direkt efter krigsslutet 1645 av en bevarad avkortningslista angående landgillet från Philippi Jacobi (1 maj) till »aarsdagen 1646», d.v.s. nyåret, avläsa tillståndet för kronans fästebönder. Inte mindre än 140 av häradets 160 kronogårdar, d.v.s. 87,5 % är avkortade för att de saknar medel att erlægga sitt arrende/landgille. Detta är helt exceptionellt i Skånes danska historia. För korrekthetens skull skall det anmärkas att för några få gårdar var avkortningen partiell, t.ex. hälften. Gårdarna i Färs härad var i allmänhet inte så stora. Deras överskott utgjordes mest av animalieprodukter. Kronans bortfall från dessa 140 gårdar – om endast de större landgillepersedlarna medtages – blev följande: pengar 178 rdl; råg 53 tunnor; korn 63 tunnor; havre 224 tunnor; smör 10 tunnor; kor 22 st.; galtar 42 st.; får och lamm 117 st.⁹

I fråga om landgillerestantier vet vi ingenting om situationen för adelns fästebönder, detta i avsaknad av jordeböcker för adelsgodsen i Färs härad under denna tid. Men det finns absolut ingen anledning att tro att denna kategori skulle ha sluppit lindrigare undan. De olika slagen av gårdar låg oftast blandade i de flesta byar – en del var till 100 % adelsägda – och de svenska soldaterna har inte gjort någon skillnad på jordnatur.¹⁰

Föga har således fungerat inom den normala danska administrationen under 1644 och 1645, och allra minst hade allmogen något till övers för att »yde» extra skatter. Den danska kronan tycks ha varit klart medveten om detta och några skatter skrevs ej ut omfattande hela Skåne från 2 sept. 1644 och till den förut nämnda höstskatten 1646.¹¹ För övriga Danmark – skrevs skatter ut flera gånger per år, dock sparsammare för det krigsdrabbade Jylland. Men inte nog härmed.

De skatter som skulle utgå 1644, dels till fastlagen och dels till påsk, utskrivna före krigsutbrottet i Skåne, 14 dec. 1643 respektive 22 jan. 1644, uppbars aldrig i Färs härad, långt mindre den nämnda av 2 sept. 1644, den som kallades »Den store kornskat». Mantalsregister saknas helt.

För att ha någon fast utgångspunkt att referera till på skattesidan vid utvärderingen av krigets ekonomiska följder vänder vi oss till det sista fredsåret, 1643. I Landskrona läns räkenskapsserie finns för Färs härad en avkortningslista över »öde, förarmet och affbrent goods». Alla bondekategorier utom adelns insockne är medräknade. Listan upptar 30 gårdar. Egentligen var endast 20 av dem naturligt öde, eftersom 10 hade drabbats av eldsvåda. Det rör sig om en eller två ödegårdar i de uppräknade byarna eller 3–4 % sett över hela häradet.¹²

Vid det första skattetillfället efter krigsslutet är registret över öde och förarmade, som skonas för penningsskatten till Mikaeli och Martini 1646, enormt. Då skall man dessutom lägga märke till att skattesatsen för Skåne var starkt reducerad i jämförelse med den samtidigt utskrivna skatten för Danmarks övriga landsdelar. På Själland, Fyn, Langeland m.fl. öar var utdebiteringen tre gånger så hög som i Skåne och i det ävenledes krigsdrabbade Jylland dubbelt så hög. T.o.m. Blekinge betalade 50 % högre skatt än Skåne vid detta tillfälle, ett Blekinge som i normala tider alltid slapp undan med halv skatt gentemot andra landsdelar p.g.a. sin »fattigdoms skull», som ett stående avkortningsuttryck i skattebrevet lydde.¹³

Den ovan nämnda undersökningskommissionen reste runt i Skåne från okt. 1645 och var klar med sin »underrättning» 12 jan. 1646.¹⁴ Utöver förteckningen av gårdar med angivande av böndernas namn, bynamn, graden av utarmning, mängden utsäde, förslag till nedsättning eller befrielse i utskylderna får man inte sällan detaljerade upplysningar

om vad som inträffat. Man har saknat utsäde under kriget och gör så fortfarande 1646. Det var inte ovanligt att gårdarna kunde så ett par skeppor, som bäst 1 à 2 tunnor, vilket var i nivå med ett gatehus »med avel». Särskilt katastrofalt i ett boskapsskötande härad som Färs måste det ha varit för de gårdar för vilka det står »faenaedit ehr bortte». Östraby socken t.ex., näraliggande den svenska styrkan på Tulesbo, »er aff mange partier besøgt och udplönderite, och nu der fienden rögte fra deris laeger wed Mallmøe, matte de giffue dend mestendellen aff dend liden Saed di haffde indhøstedt». Det senare syftar på svenskarernas hävande av Malmös belägring vid fredsslutet i aug. 1645. Kommissionens förslag mynnar ut i individualiserade nedsättningar av landgillet för kronobönderna för kommande år, alltifrån hela till kanske endast en fjärdedel.

Ett undersökningsobjekt för kommissionen var kronoskogarna, något som inte berörde böndernas ekonomi. Det kan verka något udda i det rådande läget, att man noterat varje ekestubbe och bokestubbe efter förhuggna träd under kriget, må vara att efterfrågan på skeppstimmer var stor efter de många fartygsförlusterna under sjöslagen 1644.

På Färs häradsting utfärdades 2 dec. 1646 ett tingsvittne som ligger som bilaga till skatteregistret över den förut omtalade penningsskatten på hösten 1646. Här finns alla häradets 19 socknar utom Öved upptagna. I den senare socknen ägde Övedskloster alla gårdar, vilka låg som insockne veckodagsbönder till huvudgården. Inga av de insockne bönderna under häradets dåvarande sex huvudgårdar är medtagna.¹⁵

Vi kan dröja kvar vid Övedskloster ytterligare ett tag för att illustrera hur synen på begreppet »öde och förarmade» har varierat. En bakomliggande faktor som alltid måste beaktas är den att hålla klart för sig vem som är huvudman och närmaste intressent i den

bevarade källan. Är det kronan, som gör avkortningar i skattemantal och jordeböcker, är det en adlig huvudgårdsägare som t.ex. agerar vid tinget för att få några av sina bönder skattebefriade som insockne eller är det prästerna, som på befallning uppger sina tiondeinkomster och därvid nämner hur många decimanter som betalar resp. saknar tillgångar? Exemplet Vombs socken, som det framträder i källmaterialet under 1640-talet och fram till 1651, då läget har stabiliserats, har inslag från alla de tre nämnda aktörerna. Henrik Lindenow lät på 1640-talet bygga en ny ladugård, Svansjö, belägen i Öveds socken under Övedskloster. Han fick ganska omgående hela grannsocknen Vomb med 30 à 34 fästegårdar – beroende på källan – som skattefria veckodagsbönder till den nyanlagda ladugården, helt mot gällande skattebrevsregler. I flera av häradsrättens tingsvittnen får man intryck av att hela Vomb är helt öde, huvudgårdsägaren Lindenow får inget landgille, någon skatt har inte erlagts till kronan de sista åren som bönderna var utsockne.¹⁶ Går man emellertid till avkortningslistan för höstskatten 1646 finner man att endast två av socknens bönder inte kan betala. I decimantboken 1651 har sockenprästen endast markerat sju gårdar som öde. Även om en del av skillnaderna kan förklaras av att tiondet och extraskatten var lägre än landgillet och därför kanske har kunnat betalas, tycks ändå Lindenows ridedfogde ha överdrivit situationen på tinget.

Statistikpresentation

Färs härad var starkt adelsdominerat. Då vi använder oss av landgillet som parameter för att få grepp om ödeläggelsen når vi endast de 160 kronogårdarna. Den stora majoriteten – 87,5 % – av dem kunde som framgår av tabell 1 inte betala sitt landgille efter krigsslutet.

Som tidigare nämnts kommer ungefär tre

Tabell 1. Antalet gårdar i Färs härad som avkortades för landgillet 1645/46.

Socken	Antalet gårdar i socknen (1651)	Antalet kronobönder (1651)	Antalet gårdar m landgilleavkortn.
Kärrstorp	44	23	22
Brandstad	45	18	17
Åsum	56	0	0
Lövestad	74	0(7)	7
Vanstad	41	2	2
Tolånga	54	10	7
Rödödinge	31	1	0
Ramsåsa	25	3	1
Sövde	72	0	0
Ilstorp	14	0	0
Björka	12	3	3
Fränninge	61	24	22
Vollsjö	27	5	2
Vomb	34	0	0
Skartofta	19	1	0
Öved	36	0	0
Västerstad	45	5	4
Östraby	68	36	31
Långaröd	49	29	22
Summa	807	160(167)	140

Källor: Decimantboken 1651. Landskrona läns avkortningsräkenskaper (LR).

Anm.:

1. De dubbla talen för Lövestads socken förklaras av att de sista sju kronobönderna blev skattefria veckodagsbönder under Lövestads huvudgård på 1640-talet.
2. Namnet på Östraby socken skrevs på 1600-talet ofta Östra Västerstad eller Österstad.
3. Skartofta socken sammanslogs 1807 med Öved.

fjärdedelar av bönderna med i beräkningarna, om vi istället vänder oss till den första extraskattemantalslängden efter kriget, från slutet av år 1646. Vi kan på förhand vänta oss en mycket stor avkortningsandel även här, om än inte lika stor p.g.a. att utdebiteringen vid detta tillfälle var kraftigt nedsatt för Skåne. Tio fästebönder skulle tillsammans utge 10 dlr, d.v.s. endast 1 dlr per bonde i medeltal, vilket i varor kan översättas till ca en halv tunna råg. Av utrymmesskäl har ödesmålstalen för olika byar och gårdar i tabell 2 förts samman sockenvis. I tabellen

Tabell 2. Antalet öde och förärmade gårdar 1646 samt återhämtningen 1651.

Socken	Totala antalet gårdar i sockn	Antalet ödegårdar 1646	Antalet ödegårdar 1651
Kärrestorp	44	26	8
Brandstad	45	26	7
Åsum	56	13	0
Lövestad	74	8 ?	17
Vanstad	41	14	1
Tolånga	54	19	0
Rödödinge	31	14	0
Ramsåsa	25	5	1
Sövde	72	12	0
Ilstorp	14	5	0
Björka	12	5	0
Fränninge	61	15	7
Vollsjö	27	1 ?	2
Vomb	34	2	7
Skartofta	19	3 ?	4
Öved	36	0 ?	5
Västerstad	45	6	1
Östraby	68	21	8
Långaröd	49	11	1
Summa	807	220	69
i procent		35,6	8,5

Källor: Extraskattemantalsregistret för Landskrona län. Decimantboken 1651.

Anm.:

1. Av de 69 ödegårdarna 1651 är åtminstone 8 endast till hälften öde.
2. I ödetallet för 1646 har ej adelns insockne medräknats, däremot är så fallet 1651. Den nominella summan 220 resp. procenttalet 35,6 är beräknat på totala antalet fästegårdar, 611, i extraskattemantalt 1643.
3. Antalet ödegårdar i Lövestad socken 1651 är märkligt. Lövestads huvudgård befann sig i en expansionsfas vid denna tid. Möjligen finns det nedlagda fästegårdar under huvudgården med i bilden av ödegårdar.
4. I Öved låg alla gårdar i socknen under Övedskloster. Antalet gårdar i en socken kan skilja på en eller ett par, allt beroende på utnyttjad källa.

har också lagts in en jämförelsekolumn avseende läget fem år senare, 1651, med hjälp av uppgifterna i decimantboken för att studera den ekonomiska återhämtningsgraden.

I Färs härad fanns en mycket större grupp av jordegna bönder (självägande) än medeltalet för Skåne, ca 11 %.¹⁷ Dessa har inte

särbehandlats i framställningen. I perspektivet ödeberäkning är det inte nödvändigt, utan de har i statistiken räknats in under fästebönderna.

Vi har också en landsbygdsgrupp som inte blivit nämnd, nämligen gatehusmännen. Dessa har säkerligen drabbats lika hårt av Horns krig som bönderna, måhända hårdare, eftersom deras existensmarginaler varit mindre. Tyvärr tillåter källmaterialet oss inte att få många inblickar i deras situation. Numerären var inte heller så stor i Färs – åtminstone inte den som upptages i mantalsregistret, endast 68 hushåll,¹⁸ men i ett skogrikt härad som Färs vet vi att det därutöver låg oskattlagda gatehus.

Några slutkommentarer

Ödeläggelsen efter Horns krig är den mest omfattande vi känner till under Skånes danska tid. Färs härad – som inte på något sätt är exceptionellt – hade uppemot 90 % av kronobönderna som inte kunde betala sitt landgille när freden kommit. Även ett år efter krigsslutet kunde över en tredjedel av bönderna inte få ut den enda blygsamma daler i skatt som då utskrevs. Då – slutet av 1646 – hade under de närmast föregående tre åren ingen skatt alls varit möjlig att utkräva. Rent volymmässigt upptar bevarade handlingar idag rörande de som ligger öde en större del i danska riksarkivet än de gör som har haft betalningsförmåga under de första tre à fyra åren efter 1645.

Ett okänt antal färsbor stupade vid Borstbäcken 1644 i striden mot ett detachment ur den svenska armén. Om antalet döda skulle ha uppgått till flera hundra, som det har hävdats, kan det då till den övriga nöden också ha uppstått brist på arbetskraft? Frågan kan ställas men förblir givetvis obesvarad i brist på källuppgifter. Jag har studerat skogssocknen Sövde i Färs härad och där funnit en betydande expansion med nyetablering av

flera gårdar under första delen av 1600-talet. Detta talar närmast för att man haft ett visst befolkningsstryck och således inte känt av den decimering som Borsthändelsen kan ha förorsakat.

Återhämtningen har dock kommit långt som synes av tabell 2 vid jämförelseåret 1651, sex år efter fredsslutet. Endast drygt dubbelt så många ligger då öde jämfört med normalläget före krigsutbrottet. En nedgång till 8,5 % har ägt rum. De socknar som drabbades värst, Kärrstorp, Brandstad och Östraby, ligger högst vad avser ödesmål även 1651. Jag bortser då från det svårförklarliga talet för Lövestads socken. Det verkar som om adelssocknar haft lättare för att återhämta sig. Exempel på sådana är Åsum, Tolånga, Röddinge, Sövde och Vanstad, som hade en helt övervägande andel utsockne adelsgårdar, utom Sövde som hade 55 insockne. Det är tänkbart att huvudgårdsägarna varit måna om att snabbt få driften i normala spår med optimala inkomster från fästegårdarna och därför lånat ut utsäde – som vi vet har skett på sina håll i krislägen – och vid behov efterskänkt delar av eller hela landgillet. Närhetsfaktorn och lokalkännedomen kan ha bidragit till en snabbare normalisering.

Jens Andersen i Kärrstorp och Peder Jensen i Araskog – och kanske flera med dem – såg emellertid ingen utväg ut ur eländet och armodet. De lämnade sina gårdar som stubbegods, fritt för kgl. maj:t att leja ut dem. Dock framgår det av de bevarade tingsvittnena att de ville sitta kvar på sina gårdar livstiden ut.¹⁹ Denna desperata handling, att lämna gården som stubbegods, var synnerligen ovanlig. När man resterade med alla utskylder från gården, saknade medel och möjligheter att komma på fötter igen, gården låg för fädot och ingen framtid skymtade för den enskilde, gick man som sista utväg till häradstinget och begärde sig – för att använda en anakronism – i konkurs.

Dessa båda och säkerligen många andra

har aldrig sett den »bedre tid», den ljusnande framtid, som författaren till missivet som är bilagt ett skattebrev adresserat till Christoffer Ulfeldt, skriver om. Saken gällde kontribution av proviant till fästningen i Kristianstad 1644. Kronans representant hoppades på, att allt skulle bli »betalt i fremtiden, när Gud Allermegtigste giver bedre tid».²⁰

Noter

¹ Se detta Ale-nr s. 4 och 18.

² Lensregnskaberne (LR), ekstraskattemandtallerne (esk mtl.), Landskrona län, 1643 (DRA).

³ LR, esk mtl. Landskrona 1646.

⁴ Danske Kancelli, Besigtelser over skaderne i Skåne og Blekinge efter Horns krig 1645. B 112a (DRA). – Handskriften saknar några sidor, bl.a. den med underskriften.

⁵ Kancelliets Brevböcker (K.Br.) 8 okt. 1645.

⁶ LR, regnskaber, avkortningsregistret 1645, Landskrona.

⁷ Ibidem.

⁸ Decimantboken 1651; G VI:8, 9 och 10 (LLA).

⁹ LR, regnskaber 1645, Landskrona.

¹⁰ Jfr ovan s. 30 ang. Vombs socken under Övedskloster.

¹¹ H. Bennike Madsen, *Det danske skattevaesen*, (Odense, 1978) har en förteckning över alla skattebrev. S. 376–382 omfattar perioden 1643–1646. Generellt hänvisas till detta arbete vad gäller beskattningen.

¹² LR, esk.mtl 1643, Landskrona.

¹³ K.Br., passim; Bennike Madsen, 1978

¹⁴ Resultatet redovisas i den i not 4 nämnda handskriften B 112a.

¹⁵ Periodvis finns också en ladugård i Västerstad socken som fr.o.m. 1630-talet har haft insockne bönder. Från ca 1648 räknas det nybyggda Svansjö i Öveds socken som ladugård under Övedskloster. Hela Vombs socken lägges som skattefria veckodagsbönder till Svansjö – trots att alla är utsockne.

¹⁶ LR, esk.mtl 1647–1650, Landskrona.

¹⁷ LR, esk.mtl 1643, Landskrona, redovisar 87 jordegna bönder i Färs.

¹⁸ Ibidem; 68 »indeste och husmend».

¹⁹ LR, esk.mtl, bilagor till penningskatten 1646, Landskrona.

²⁰ Bennike Madsen, 1978, s. 377.

Referenser

Denna framställning bygger till allra största delen på otryckt och tidigare outnyttjat källmaterial i Danska riksarkivet. Det är främst de olika arkivserierna inom Lensregnskaberne för Landskrona län som kommit till användning jämte handskriften B 112a i Danske Kancelli. I övrigt se noterna.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2007, 200 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Bengt Danielsson, Lund, skattmästare, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör, samt docent Lars Berggren, Lund, fil. dr Kajsa Bjurklint Rosenblad, Lund, docent Peter Carelli, Lund, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, fil. dr Peter Ullgren, Tytinge, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

GERT JEPSSON

Det småskaliga kriget – Från krigsutbrottet i Skåne 1644

1

HÅKAN SVENSSON

Slagfältsarkologi

4

EVERT PERSSON

Slaget vid Borst 1644

17

BO KNARRSTRÖM M.FL.

Undersökningsrapport från Borst 1644 – Skånska bönder mot svenskt kavalleri

23

GERT JEPSSON

I spåren av Horns krig

Ödeläggelsen i Skåne efter kriget 1644–1645. Exemplet Färs härad.

27

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-runa – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.